

Patmosz II

Ritka mű kelti az ősállapotnak azt a meghitt nyugalmat, amelyet nehéz másként nevezni, mint idill Corot néhány képe, Hölderlin, a *Midsummer night*, Wordsworth, Bach, Mozart. Ember is fel tudja kelteni, táj is, néha kicsiny tárgy (kínai porcelán), esetleg metafizika (Védanta), vagy egyetlen hang a szomszéd szobából vagy kertből.

Az ősállapot nem feltétlenül a kezdet, a gyermek kor és az őskor, felismerésében semmi nosztalgia nincs. Inkább tudatában lenni valaminek, ami a kezdetnél is előbb volt, és nem múlt és nem múlik és nem múlhat el soha, és nemcsak tart, hanem tartja mindazt, ami azóta történt és van. Életünkhöz viszonyítva ez a lét. Amikor emberben és műben, tájban és hangban megjelenik, mindenki tudja, hogy otthon igazán itt van.

Az idill elsősorban rend. Mindenesetre mérték; emberről, műről, dologról az, hogy mit ér, akkor derül ki, ha a kezdetbe állítom. Akkor élek helyesen, ha magamat állandóan a kezdettel ellenpontoszom. Életemnek minden bizonnyal legnagyobb eredménye, hogy erről a rendről tudomást szereztem. Nem ösztönzés nélkül. Jakob Böhme, Russel matematikája, Mallarmé és iskolája, Plótinosz, a Kabbala, a szánkhja, a Ji King aritmológiája, de legfőképpen René Guénon és Rudolf Pannwitz, akik nélkül semmire sem jutottam volna. A primordiális rendet orfikának neveztem el, mert mint tudatosan kiépített rendszert Orpheusz hagyományában találtam meg. A geometria, a görög építészet és zene és szobrászat, Hüppokratész, a metrika és az archaikus metafizika (Hérakleitosz, Parmenidész, Empedoklész). Az orfika számomra a primordiális rend anamnézise, mint a születés előtti (történelem előtti) létezésre való eltörölhetetlen és minden emberben jelenlevő és élő emlékezet. Ha ez az emlékezet csupán vágyakozás, rossz. Helyes, csak ha éber és aktív realizálás, az eredeti helyzet megvalósításának tevékenysége, elsősorban az emberben magában, a renormalizálás. Ez az emberi lét metafizikai tevékenysége, amely megnyilatkozik a nagy művészetben, a vallásban, a valódi tudományban, az erkölcsi magatartásban, az egyetlen metafizikában, és ami a legfontosabb, az éber és a tiszta ember életében, ami nélkül az előbbiekből sincs semmi. *Reines Herzens zu sein*.

A primordiális rend, mert nem érzékelhető, nem vész el. A leghelyesebb, ha az ember úgy fogalmazza meg, ahogy a szufi, a khasszid, a zen, Jakob Böhme teszi: itt van, a világban és bennünk, a dolgokban és a lélekben van és volt és lesz, de az, ember önmagában sajátos módon a felőle való tudomását eltörölte, és ezzel mintha kezdeti egyszerűségét – és így életének rendjét – elvesztette volna. Az ember a rendről tud, de azt elfelejti, és annak megvalósításában önmagát megakadályozza, és kényszerűen nem tudja másképpen csinálni, sőt életét ahelyett, hogy rendben tartaná, feldúlja; ezt a paradox kényszert bűnbeesésnek, vagy megromlásnak, általános szóval korrupciónak nevezik. Tudja és nem tudja. Biztos benne, hogy miképpen kell tenni, mégsem teszi, és meg akarja tenni, de képtelen rá. A hinduk azt mondják, ez az örületszerű megzavarodás (abhimána). Az éberség lefokozódik, és az ember alvajárává lesz (avidja). Tudom, hogy ez az, de erőtlenségem, mint Pál írja. Pascal pedig: tudom, hogy mit kell tennem, de nem vagyok képes megtenni. Azt hiszem, ezt a vergődést a lét világossága és az emberi akarat tehetetlensége között, ezt az ájultságot, hogy látom, de nincs hozzá erőm, ezt hívják vallásnak. Ebben a helyzetben tényleg csak egy van: Isten. A nyomorult ember vallásos. Ez a nyomorultság Pascal szerint az emberi méltóság.

Az idill az öröklét meghitt nyugalmanak analógiája, itt és most. Annyi valósul meg belőle, amennyit akarok. Ha valaki belép egy házba, a székek és az asztal, az ágy és a szekrény elhelyezéséből tudja, hogy az emberek, akik itt élnek, az idillben élnek, vagy feldúltan. Idillben élni az ember legnagyobb tehetsége. Mindenkinek a szemében látható, hogy az ember mit tud az idillről, és azt mennyire éli. Nem idillt élni boldogtalanság. Ha valaki a határt átlépi, tudja, hogy az országban az idillből mit valósítottak meg. Ami az embert a huszadik században annyira megrettent, az ellen-idillnek ez a dühödt rohama a rend és a béke, az arány és a meghittség ellen. Az idillre az állatok jobban emlékeznek; nem tagadják meg rokonságukat az angyalokkal; de még inkább a madarak, a virágok és a csillagok.

Az idill a tiszta lét életrendje; mindegy, hogy milyen tudás őrzi, a tao, vagy a kereszténység.

Az idilli embert nem szabad összetéveszteni azzal a kedélyes (gemütlich) lényel, aki ugyan szintén nem szeret sietni, a túltevékenységtől óvakodik, a rosszkedvet nem viseli el, inkább üldögél, diskurál, barátságos, nevetgél és iszogat. E gemütlich lénynek azonban többnyire pocakja van. A gemütlich az, aki igényeit lefokozta, és nem az idillben él, hanem a laposságban. Semmit sem tud az orfikus rend intenzív geometriájáról, amely a zenében és a lélekben és a morálban olyan tiszta és átlátszó, mint a számokban. A gemütlich az idilli ember karikatúrája.

Vannak idillre érzéketlenek, izgága és nagyszájú, tapintatlan és tolakodó lények, egy percre sem képesek leülni és hallgatni és más szemébe nézni. Tekintetük ugrál, hangjuk vibrál, és mindig sietnek. Semmi sincs távolabb az idilltől, mint a sietés.

Az idill a létéről való ösképünk; mindenki kész a szándék, hogy az alapállást újra felvegye. Tudok az alapállásról, tudom azt is, hogy kezdetben korrumpálódtam. Pascal írja, hogy aki e korrupcióról nem szerez tudomást, azt sem érti, a kő, ha feldobják, miért esik le. De tudok arról is, hogy az idill visszaállítható. Az emberi élet renormalizálható. És tudok arról, hogy minden ember legerősebb ösztöne önmagában és a világban az idillt helyreállítani.

*

Lényünk középpontja, mondja Böhme, sötét, hideg és nyers düh; ezt az önmagába zárt bősziúságot hívja *centrum naturaenak*, a természet lényegének. Önmagában akar maradni, és önmagának egyedül és örökre meg akar maradni, de mindez önzés, önemésztés, és ha valaki önmaga középpontjába az *egot* teszi, dermedt szorongásban marad, a mástól való félelem keserű és maró tüzeben ég. Ez a jéggé fagyott izzás az éjszakában, ahogy Böhme írja, a sötét tűz, mert az önzés a világ centruma, és a pokol. Dante *Infernojának* legmélyebb köre, a jégben való égés, a Sátán helye. Minden létező magában hordja, Isten, a természet, a világ, az ember. Ez a kezdet előtt az önmagába beleragadt makacs és konok akarát, saját sötétségébe és a fog csikorgató görcsbe burkolva, ez a hüllőség, amely önmagán kívül semmit sem akar, és mindent kizár hogy önmagának a végtelen végtelenségéig megmaradjon.

Kezdetben ez az önmagába zárt sötétség megnyílt, az éjszaka feltárult, és ez az, amit úgy hívnak, hogy világosság. A hideg megtört, és a fénnel együtt megjelent az olvasztó meleg. Az önmagába zárt bősziúság derűvé és megnyilatkozássá, vonzalommá és szeretetté lett. Ami azelőtt önmagának egyedül és örökre fagyos görcsben meg akart maradni, az most önmagát megenyhülve és szelíden feladja. Ami keserű bősziúság volt, áldozat lett; ami düh, az vonzalom; ami konokság, az részvét, kapcsolódás és együttérzés; ami kizárás, az megértés és egyesülés.

Az önmagába zárt és önmaga keserű önemésztésében forró istenség analógiája az éjszaka, a tél, a fagy, az önzés, a düh, a méreg, a vadság, az irigység, a kapzsiság, a mohóság, a gyilkosság, a háború, a viszály, a gyűlölet. Az önmagát legyőző és önmagából kilépő istenség analógiája a világosság, az értelem, a rend, a kapcsolódás, a nyár, a meleg, a szelídség, a szeretet, a béke, az idill.

Az istenség lény, szól Böhme, minden más lénytől abban különbözik, hogy természetének lényegét, a sötét és mérges bősziút önzést minden pillanatban és maradéktalanul és örökké meleg és fényes értelemmé váltja át. A kettő benne soha sincs külön. Isten sötétsége a végtelen minden pillanatában fény. Nincsen meg nem fékezett vadság. Nincsen háború, amely ne oldódott volna békévé. Nincs jégpokol, amely ne változott volna Édenkertté. A sötétség ott van, megvan, de már nem sötétség, hanem napfény. Az, aki önmagának meg akar maradni, annak önmagát fel kell adnia. Lezárva lenni és megnyilatkozni, mind a kettő egyszerre, – Cusanus ezért nevezi az istenséget *coincidentia oppositorum*-nak (ellentétek egybeesésének). A természet – minden lény – legalább felében és az önmagához való görcsös ragaszkodás vad mérgébe ragadt, ezért változik itt tél és nyár, nappal és éjszaka, felfordulás és rend. Ami a teremtésben öröktől fogva egy, azt az ember kettétörte.

Jakob Böhme Európában az egyetlen ember, aki orfikus alapon áll. Nem a görög orfikát ismeri, hanem a héber Mózes. De nincs lényeges különbség a görög, a héber, az egyiptomi, a hindu, a kínai, az iráni orfika között. Mindegyik azt tanítja, hogy az istenségben a káosz minden végtelen pillanatában jelen van, de mivel lényét az önmagában való görcsből feloldotta, és a szeretet áldozatába emelte, a káoszt kozmosszá, a felfordulást renddé tudta tenni, ahogy Mózes

mondja, a feldúlt sötétséget (tohu vabohu) rendezett világegyetemmé teremtette.

Orfikának kell hívni a rendezett világegyetemről való tudást, amely a matézisben, a geometriában, a zenében, a magas festészetben és szobrászatban és morálban és metafizikában nyilatkozik meg, és amelynek egyetlen bázisa van: az emberi alapállás, ez pedig nem egyéb, mint az isteni lény mása (képe és hasonlatossága), a tudás, hogy valaki, bárki, a sötétségből világosságot teremtsen, a gyűlöletből szeretetet, a böszültségből áldozatot, a görcsből oldottságot, az elrejtőzésből megnyilatkozást.

Ha a káosz a kozmoszon áttör és azt felbontja, ez az, amit démoninak neveznek. A felfordulás áttörése a renden. A böszültség áttörése a derűn. A démoni az önmagához való konok ragaszkodás akarata, amely a nyílt értelem világosságán átsugárzik. A hideg sötétség, amely a fény melegét elhomályosítja és megdermeszti. Démoninak lenni annyi, mint áldozatra képtelennek lenni, mint nem tudni belátni, megérteni, engedni, adni, szelídnék lenni, békében élni. Annyi, mint feldúlnak és zaklatottnak maradni a primordiális káosz éjszakájában. A démon az, amikor a jégpokol tsötét erői meg nem fékezetten a kozmosz rendjén keresztültörnek. Amikor valaki az önmagához való görcsöt nem tudja felrobbantani, és az ember elrejtőzve elsüllyedt, és zavaros mélységben marad. Ezt a sötét düh, amelyet nem váltottak át világossággá. Ez a kemény és keserű és feldúlt inferno, amely a fény világából önmagát kizárta. A Kabbala azt mondja, hogy ezt a lényt halála után a jégpokol elragadja, és a túlvilágon a sötétségben didereg, és ott ég a dermesztő hideg tűzvészben, ami a káosz.

Az orfika az egyetlen tudás, amely a sötétségnek világossággá való átváltását ismeri, amely a böszültséget le tudja győzni, és a démonokat visszaüzi a világrend értelmében törvényes helyükre, a föld mélyébe, ahol megköti azokat, és ahol a világosságot és a rendet így kell szolgálniuk.

A kérdés azonban nem ez. Számunkra és ma a kérdés az, hogy van-e és lehetséges-e olyan ember, aki a korszak démonát önmagában legyőzte és megfékezte, és a föld alatt megköti, és ezzel mindenki más számára e vállalkozásra a lehetőséget megnyitotta. Van-e ma olyan ember, aki a diktátorok és az inkvizítorok dühét önmagában fölfedezte és átvilágította, és a nagyobb és a kisebb démonok hazugságait és hitványságait, szennyét és aljasságát önmagában konstata, és mindazt a sötétséget, amit talált és látott önmagában, tiszta és világos renddé és arannyá és értelemmé tudta változtatni. Ha ilyen ember van, még ha nem is ismerem, és ha soha nem is fogom ismerni, és még ha nem ülhetek lába elé, és nem hallgathatom, meg vagyok nyugodva.

*

Az újkor történetének rejtélye marad, hogy mikor, ki és miért lépett le az emberiség alapállásáról, és mikor kezdett el a történetben iránytalanul bolyongani. Lehet, valószínű is, hogy valaki, akár korlátoltságból, akár egyéb defektus következtében, az alapállást vallásos mítosznak (papi hazugság) tartotta. Talán abban a hiszemben is volt, hogy a teremtés első alapját, az Édenkertet valahol az elmúlt őskorban, például Kr.e. százezerben, bizonyos helyen, például az Eufrátesz mellett kell keresni, és mivel ilyesmi valószínűtlennek látszott, a gondolatot elvetette.

Azóta az ember alapállását, vagyis létének bázisát megtagadva a történet kezdetlenségében és befejezhetetlenségében tévelyeg. Az ember – amióta a fundamentumról lelépett – nem talál haza. Európa kalandor és kísérletező. A kalandot és kísérletet hívják történetnek. Az újkori európai labirintusi egzisztencia.

A hagyomány hármas íven nyugszik:

tudok az alapállásról,

a kezdetek kezdetén bekövetkezett korrupcióról, és a renormalizálásról, vagyis emberben, közösségben, természetben a létezés törvényes és szabályos rendjének helyreállításáról.

Azzal, hogy az ember az újkor elején alapállását elvesztette, kénytelen volt abból, ami megmaradt, a korrump emberből és természetből kiindulva új mértéket alkotni. Az új mértéket racionalizmusnak nevezték; az orfika ontológiai rendjével szemben ez csupán időben megalapozott történeti és tapasztalati látszat rend, amely a *status absolutus*ról nem hogy nem tud (erre nem képes, mert erről mindig és mindenkinek tudnia kell, és tud is), hanem amely kitérés az orfikus rend elől. De akár kitérés, akár egyéb, az alapállást a számításból kihagyja, és saját

imaginárius (racionális) rendjét akarja megvalósítani. A racionalizmus rendje fiktív. És végül az a kérdés merül fel, vajon az a gondolkodás, amelyet racionalizmusnak neveznek, nem egyike azoknak a démoni megnyilatkozásoknak, amelyek bizonyos rend alakjában jelentkeznek, de tulajdonképpen rendfelbontó és sötétséget idéző démoni erők, vagyis a kezdet előtti őszészaka betörései. A racionalizmus által felidézett események és a legújabb történeti helyzet (XX. század) ezt a kérdést indokoltá teszik. Főként azonban, ha nem is tervszerű, de bámulatosan következetes hadjárat, hogy az orfikát maradéktalanul felszámolják.

A labirintusi egzisztencia a bázisát veszített ember tévelygése a történet anarchiájában, a törvénytelené vált létben, ahol már csak természeti élet van, és az ember e káprázatban szilárd fundamentum nélkül normális lététől megfosztva él.

A racionalizmus ellen való tiltakozás elégtelen: Rousseau, akinek ha ügyefogyottan is, de minden gondolata az idill helyreállítása, persze nem idilli, csak szentimentális. A romantika idillizmusa. A modern művészet eszeveszett igyekezete, hogy a történetből az archaikus korba és a primitívekhez, az úgynevezett népbe, és a gyermekekhez eljusson, ahol mégis még az idill dereng, csupán a diktátorok és a technika és az utópiák és a gombnyomáselméletek ellen a legkülönbözőbb fantazmákba való emigráció.

Lényünk meghatározására azonban a labirintusi egzisztencia bizonyos tekintetben elavult definíció. Hegel, Kierkegaard, Amiel, Hebbel, Schumann, Brahms korára még illett. Ma sokkal inkább szkizofrének vagyunk, integráltak vagy dezintegráltak, identitásunk szilárd vagy bizonytalan, vagyis ma kivétel nélkül mindnyájan klinikai egzisztenciák vagyunk. Nincs sorsunk, végzetünk, nincsenek erőfeszítéseink, szerelmeink, csak pszichológiánk van. A geometriától semmi sem áll távolabb, mint a pszichológia; az idilltől semmi sem áll távolabb, mint a klinika.

Fel kell tenni a kérdést: a pszichológia az alapállás (normalitás) fogalmát miért törölte el, és miért kellett azt eltörölnie? A kérdésre többen megkíséreltek válaszolni, és arra gyanakszanak, hogy a pszichológia a rendkívül kényelmetlen és kompromittáló (reziduumnak tartott) kezdeti korrupciót, és annak tudatát óhajtja likvidálni, azt a valamit, amit a vallás és a morál bűnnek nevez. A klinika a bűn helyett a betegség fogalmát vezette be. Az mégsem kompromittál annyira. A bűnért az ember személyében felelős, a betegséget rá lehet kenni egy sehol meg nem lévő fantazmagórikus mechanizmusra. Persze a bűn nem tűnt el. A létezés alapvető tényei nem tűnnek el. Ma ott tartunk, hogy a pszichózis kezd éppen olyan kompromittáló lenni, mint a bűn. Mindnyájan tudjuk, hogy az ortodox freudizmus héber fasiszta szektává alakult át, és e szekta működésének eredménye – az analizáltság – a tisztátalansággal egyet jelent.

A büntudat nem likvidálható. Minden úgynevezett tudományban eltörölhetetlen helye van, és ugyanazt a funkciót végzi, amit a vallásban végez: a kezdeti korrupcióról való tudatot felszámolhatatlanul ébren tartja. Ha pedig van bűn, van büntudat, van szorongás, van félelem, rejtőzködés, hazugság, árulás, rágalom, gyanú, vád, elaljasodás. Éppen ezért sokkal helyesebb, ha a bűn fogalmát megtartjuk. Akkor még beszélhetünk *sainteté du crim*-ről, sőt *crimes glorieux*-ról (Lautréamont), idézhetjük Luthert (*tapfer sündigen*) és Bengelt, aki szerint szükségünk van bűnre, mert anélkül sohasem ébredne bennünk az eszeveszett vágyakozás a tisztaságra.

Pillanatnyilag a klinikai egzisztenciánál tartunk. Bele kell nyugodnunk abba, hogy Platón és Plótinosz, Augustinus és Anselmus, Cusanus és Cervantes, Shakespeare és Beethoven, a többiekkel együtt szkizofrének voltak, másokkal szemben, akik vagy epilepsziások, vagy paranoiások.

*

A pszichológia a sérült szubjektumok területe, és a legelső lépés, amit meg kell tenni, sebeinek beismerése. Nem szokott megtörténni. A pszichológiai orientáció csak a legritkább esetben vezet a normalitásért tett erőfeszítéshez, legtöbbször pszeudoegzisztens hazugságrendszer marad. Ebben a rendszerben az ember pszichózisa többszörösen kompenzálódik, végül a pszichológus oly fölény látszatát képes kelteni, amely nemcsak a korrupcióban való immunitással téveszt meg, hanem azzal is, hogy betegek gyógyítására vállalkozni mer. Ezért a klinika egyetlen kérdése a pszichológus pszichológiája. A kérdés, hogy

aki pontosan olyan sérült szubjektum, mint a páciens, a gyógyításra való vállalkozása következtében miképpen válik a betegnél súlyosabban sérültté. Olyan emberré, aki kedvezőtlen esetben gyógyíthatatlan, de nagy többségben biztosan a pszeudoegzisztens magatartás következtében keletkezett közveszélyes elmezavar paradigmája. Kétségtelen, hogy az orvos a normalitástól inkább eltér, mint a beteg.

Jung későbbi éveiben látta, hogy a pszichoterápia milyen veszélyekkel jár. Az orvos pszeudoegzisztens komplikációit a páciensbe vetíti, saját súlyosabb esetét pácienseinek könnyebb és egyszerűbb eseteiben óhajtja likvidálni. Közben saját sérüléseit a betegre átviszi (*Übertragung*), és ezzel a beteget oly mérvben inficiálja, amit az nem bír, és nem bírhat el. Nyilván nem a páciensnek van szüksége orvosra, hanem az orvosnak a páciensre. Persze nem azért, hogy akármelyik is meggyógyuljon, hanem hogy mindketten újabb betegség-szenzációkat éljenek át. A pszichológia nem a moralitást keresi, hanem az izgalmakat. Ami leginkább a tesztrendszerre vonatkozik. Ha ilyesmivel érdemes lenne foglalkozni, meg lehetne állapítani, melyik tesztrendszer milyen pszeudoegzisztens problematikán épül fel. A pszichológia iránt való érdeklődés már egymagában fokozott sérültségre vall. Az ember minél korruptabb, annál kényszerítőbb ösztöne van azt a technikai eljárást elsajátítani, amellyel legalább sebeit el tudja fedni, ami annyit jelent, hogy erőtlenségével más fölött hatalmat tudjon nyerni. Az erők hatalma elviselhető, az erősnek mutakozó gyengévé elviselhetetlen. Végeredményben a pszichológiában egyetlen betegségről van szó, a normalitástól való eltérésről, és ha valaki nem a sebek beismerésén kezdi, hanem a kompenzációkon, pszeudoegzisztenssé kell válnia. De ha az ember abban a hiszemben lenne, hogy a pszichológiai orientációt egzisztencia-elemzésnek kellene megelőznie és betetőznie, okvetlenül tévedne. Először is azért, mert a pszichológia is, az egzisztencializmus is labirintusi gondolkodás, de inkább azért, mert az egzisztencializmus még a pszichológiánál is veszélyesebb terület, amennyiben a lényegről elterelő fejlett technika fölött rendelkezik, még kevésbé átvilágítható hazugságrendszerhez vezet. Minden jel arra vall, hogy az értelem mai ájultságában a normalitás helyreállításához visszavezető első lépést sem tudjuk megtenni, mert a biológiai életnél véglegesebb és magasabb létezésnek még belátására sem vagyunk képesek. Abban a hiszemben vagyunk, ha az ember az életnél magasabb létkategóriát elfogad, és azt realizálja, életében megrövidül. A spirituális szint csak az élet feláldozása árán érhető el. Ezért a mai ember értelmére semmi sem jellemzőbb, mint a félelem a világosságtól, cselekvésére pedig nincs jellemzőbb, mint félelem a valódiságtól. Az ember azt hiszi, hogy nyert, ha sikerül nem gondolkoznia, a konvencióban elrejtőznie, hazudoznia; azt hiszi, hogy győzött, ha a többit megfélemlítette és becsapta, mert korrektnek lenni nem praktikus, óvakodni kell az igazmondástól, és a komiszsnak hallatlan előnyei vannak a tisztaság fölött.

*

Nem lényegtelen, de mindenesetre másodrendű.

Az ember azért dolgozik, hogy minél több és nagyobb lehetőséget biztosítson olyan életre, amely tényleg élet. Ehelyett: amit tesz, a kellékekért teszi. A kellék nem lényegtelen, de mellékes. Az életnek csupán feltétele. A dolgok. Mindig a dolgok. A technika. A berendezkedés. A körülmények megteremtése. Azt hiszik, az élethez kell valami, vagyon, pénz, állás, rang, ruha, ház, hír, autó, hatalom, villa, mintha enélkül nem lenne élet, és hozzá se lehetne fogni. Először mindig fel kell öltözködni. Mintha nem lenne tiszta pillanat, amikor az ember a fa alatt ül, még az is fölösleges, hogy időnként szájába cseresznyét vegyen, vagy egy pohár bort, és az életen kívül nincsen semmi más, áttétel és vegyítés nélkül, nő és a rigó zenéje nélkül, és emlékek nélkül.

Nem élvezet. Még csak nem is gyönyör. A gondolkozók azt állítják, hogy amikor az élet ténylegesen élet, önmagával megtelik, önmagánál valamiképpen több lesz. Senki sem tudja miként. Olyan teória is van, amely azt mondja, hogy ami az életnél több, az életet áthatja, magasabb szubsztancia, és ez a lét. Élet csak akkor lehet és lesz önmaga, ha a lét megérinti. Nem élvezet és nem gyönyör és nem öröm és nem boldogság. Mert több, csepp abból, ami öröktől fogva van.

Kellék nélkül semmi sem érhető el, mégis a kellék és az élet között nincsen kapcsolat. Ezért mondják, hogy az ember sok évet egzisztálhat, és egyetlen percet sem él. Valaki megteremtheti a

feltételek sokaságát, vagyont, pénzt, hatalmat, hírt, rangot, sőt szerezhethet ízlést és tudást és képességeket. Utazhat, olvashat, járhat képtárakba és hangversenyekre. Rettentő tevés-vevés, mialatt nem történik semmi. A feltételeknél marad. A kellékből nincs út az életbe.

Az abszolút álláspont Lao-ceé. Azt mondja, hogy az embernek szobájából sem kell kilépnie, és az egész földet bejárhatja, azt megismerheti, mindent láthat, és mindent megtanulhat, és mindent átélhet. Lao-ce a kellékeket tökéletesen fölöslegesnek tartja, és azokat elveti. Ahhoz, hogy az ember teljes értékű életet éljen, dolgokra nincs szüksége.

A kellékeket nem összetéveszteni az élettel! Nem abban a hiszemben lenni, hogy a kellék megszerzése már életet jelent és hoz. A kellék nem lényegtelen, de mellékes. És a kellékből út és híd az életbe nem vezet.

Az ember évekig experimentálhat, a beszélgetéseket kihallgathatja, senki soha másról nem beszél, csak a feltételekről. Még a szerelmesek is alig. Legfeljebb a gyermekek, de ritkán. Mindig csak a futball, a divat és a margarin. Csinálni, mindig valamit csinálni, hogy valami legyen, és nem jut szóhoz az, ami van. Végül is az egész elvész abban, hogy dolgoznak, hogy pénzt keressenek, nagyobb lakás és több bútor, nagyobb kényelem és több szórakozás, még az autó, egy függöny, csillár, elutazni, és a bámulatos túltevékenység egyre több és több kívánsághoz vezet. A kellékek arzenálja minél nagyobb, az életre való éhség annál jobban nő, mert az élet maga egyre szárazabb, és az ember egyre szomjasabb. Az igényeket folyton heccelik, minden nap több a nejlón és a vitamin, a magnó, a televízió és a frizsider. Mindig kell valami, ami nélkül el sem lehet kezdeni.

A kellék létezése nem törvényes. Volt idő, amikor minden dolgot az életbe külön bevezettek, és törvényesítették azzal, hogy helyét az életben egyszer s mindenkorra megjelölték. Az ember akkor még a dolgok ura volt. Ezt hívták kultusznak. A kultuszban az asztal, a szék, a szőnyeg, az ágy, a patkó, a kengyel, a fazék az embert szolgálta, és szolgálnia volt köteles. Most az élet szolgálja a dolgokat, amelyeknek létezése törvénytelen. Az új dolgok száza és ezre, ha nem is veszik fel azokat, betolakszik, engedély és kérdés nélkül. Ez itt nem élet többé, hanem tévelygés a dolgok között – mint a hinduk mondják: *szamszára*, nem valóságos jelenlét, hanem képázat.

Még nem régen a művész volt az egyetlen, aki nem a dolgokért élt, és akinek munkája nem a dolgok szolgálata volt. De aztán a művészi munka is dolog lett, és a művészet is kellék. Ha a művek felét ma elvennék, igazán nem hiányoznának. Margarin és frizsider. A munka sehol sem tiszta életpillanat. A dolgok, a gond. A kellékre szükség van, mert az ember szorong; e szorongásból a szétszóródásba szökik (szórakozás), ami a dolgok szolgálatának csak másik alakja. Egy millenniumot lehet szórakozni anélkül, hogy az ember ténylegesen egyetlen percet éljen. A tiszta pillanat, amit a dolgok nem zavarhatnak meg. Amikor az élet közvetlenül élet, és amiről nem lehet lemondani. Semmiről nem akarok tudni, csak ami fontos.

Azon az egyetlen lépésen kívül, amit az ember születésétől haláláig meg tud tenni, és ami nem egyéb, mint a nyers élet (*materia prima*) megérlelése, semmi egyébnek nincsen sem értelme, sem értéke. Mindenki tudja. A lépés nem mérhető sem fényévekben, sem infinitezimálisan, mert nem távolság, hanem átalakulás, de nem transzfiguráció, hanem transzszubsztanciáció (átlényegülés). Külső jele nincs. Nem eredmény, nem cél, nem siker, nem győztesnek lenni, nem boldognak, nem bölcsnek. Az, ami az ember életében történt, mégsem tanúk nélkül zajlik le. Fóruma van, egyetlen lény, de az elég. Az embernek nincsenek eszközei arra, hogy önmagát le tudja mérni. Viszont holtbiztos tudomása van arról, hogy valaki valahol és valamilyen módon azt, amit tett és nem tett, nyilvántartja, és pedig hallatlan egzaktsággal, és minden rejtett mozzanat tudomásával. Egyetlen lépés, amit az ember megtesz addig az átlényegülésig, amelyről az emberi tudományok közül homályosan és dadogva csak az alkímia beszél. Egyetlen, akár fényévekben, akár infinitezimálisan tett lépés, amelyben a lét egész súlya az életre esik ugyan, de különös módon. Az élet élet marad, múlandó és tűnékeny, és semmi más, csak élet, de viszont ténylegesen élet, nem körülmény, nem feltétel, nem az, amit nyújt és lehetővé tesz, nem a dolgok. Az élet a nemlétnek az a tündöklő hevültsége, amit az ember attól a pillanattól kezdve, hogy megszületett, szüntelenül tapasztal, és amelyhez megtiprása és bemocskolása és elhomályosítása árán is tehetetlenül ragaszkodik, és amelyhez ragaszkodnia kell, és azt egyetlen pillanatra sem tudja feladni, de még csökkenteni sem. Az élet mégsem otthon, csak vendégség; az otthon túl

van. "Eltávolítottván a megrendült dolgok, vagyis a gyártott dolgok, és maradjanak a rendíthetetlenek."

*

Újabban azt tanítják, hogy az individuumnak a kollektívumhoz minden körülmények között és feltétlenül alkalmazkodnia kell. Tekintet nélkül arra, hogy az egyik, vagy a másik oldalon mi az igazságtartalom, és tekintet nélkül arra, hogy van-e szembenállás, sőt tekintet nélkül arra, hogy egyáltalán van-e ilyesmi, hogy individuum és kollektívum. A modern pszichológia is ezzel a rejtett axiómával dolgozik. Végeredményben nem egyéb, mint a kollektív politika által hirdetett *nonsens*: minden egyént ki kell irtani, hogy csak a közösség maradjon.

Az ember, mondja az elmélet, elsősorban társadalmi realitásban él. A társadalmi realitás – mint azt mindnyájan tudjuk – az volt, amit Oetinger *sensus communis*-nak nevez, ez az együtt élő emberek közös tudata a lét elemi és abszolút igazságairól. De azt is mindnyájan tudjuk, hogy már igen régen, a történet kezdete óta ez a helyzet megváltozott. A pszichológia pedig nem azt kívánja, hogy az ember az eredeti *sensus communis*-hoz, hanem azt, hogy a mindenkori társadalomban eltorzult konvencionális hazugságrendszerhez alkalmazkodjék. Éspedig nem valami komolyabb, hanem merőben praktikus szempontból. Ha az ember azt akarja, hogy boldoguljon és gyarapodjék, úgynevezett harmonikus életet éljen, esetleg karriert csináljon, egy kis vagyont is gyűjtsön, a konvencionális hazugságszisztémával ki kell egyezzen. Ahogy a régiek mondták, a világot el kell fogadni úgy, ahogy van. A világ jegye egyébként a kinaiban azonos azzal, hogy szemét. Ha az ember a kompromisszumot nem köti meg, a közösséggel minden lépésében összeütközésbe fog kerülni, és kell is kerülnie. Könnyen lehet, hogy pszichotikus lesz és elmebajt szerez.

Alkalmazkodni kell. Az oportunizmus kötelező. Ha az ember pszichológiailag ép óhajt maradni, morális intaktságát fel kell áldoznia. Nem különös? Ahhoz, hogy az ember csak közepes jólétben és elviselhető viszonyok között éljen, és egyensúlyát megtartsa, csibésznek kell lennie. És mindez a pszichológiának mint tudománynak a tanítása.

Persze van bőven, aki nem óhajt – legalább is úgy tesz, mintha nem óhajtana – boldogulni, gyarapodni egyáltalán nem, fűtyül a harmonikus polgári életre, a karriertől egyenesen mintha óvakodna, a vagyonról, sőt még a jobb jövedelemről is, ha nem is szívesen, de lemond, a társadalmi realitást nem fogadja el, és a nem-alkalmazkodást kimondja. Az egész modern művészet ebben a jegyben áll. Ez a nem-alkalmazkodás művészete, festészet, líra, regény, szobrászat, zene. A társadalom konvencionális hazugságrendszerével való nem-együttműködés. Viszont tudjuk, hogy a művészek és költők és muzikusok mennyire meg lennének lepve, ha a közösség a hadüzenetet komolyan venné, és a kapcsolatot a művészettel teljesen megszakítaná, a festők képeit nem vennék, a költők műveit ki se nyomatnák. A modern művészek, mialatt a társadalmi realitással extrém ellentétben állnak, saját maguk nemcsak polgári egzisztenciát folytatnak, hanem a konvencionális hazugságrendszerrel igen jól megférnek, és azt bizonyos tekintetben még védelmezik is. Mindenek előtt azért, mert hallatlan elszántsággal érvényesülni akarnak, és a társadalom legyen olyan korrupt, amilyen akar, ebben a társadalomban hírnevet akarnak szerezni. Alig van paradoxabb helyzet, mint a hazugságrendszer ellen kirohanni, és a kirohanásról könyvet írni, aztán a könyv jövedelméből kellemesen berendezkedni. Ha pedig mindez nem sikerül, átkozódni. Az európai művészet egzisztenciális tartalma e korszakban határtalanul hitvány, és Leontyev nem hiába beszél annak exkvizit immoralitásáról.

Jung egész életében esküdözött az alkalmazkodásra (*Anpassung*), és kivétel nélkül minden abnormitást a hiányos alkalmazkodásra vezetett vissza. Csak már egészen későn, nyolcvanadik éve körül vette észre, hogy a dolog nem egyezik. A társadalmi realitást korrupt és fantazta elemek szövik át, morálisan teljesen negatív, ami pedig valóságtartalmát illeti, teljesen megbízhatatlan. Éppen ezért amíg az alkalmazkodás naiv, csak alacsonyrendű és komikus. Bizonyos határon túl, ha valaki a konvencionális hazugságrendszer korrupt voltát felismeri, és mégis alkalmazkodik, ez az embernek önmaga ellen elkövetett bűncselekménye. Morális tisztátalanság, amely az emberi élet komolyságát aláássa. Jung most az ellenkező oldalra fordul. A lelki zavar oka nem a hiányos, hanem éppen a túlzott alkalmazkodás, és ez az oka e korban

jelentkező tömeges pszichológiai abnormitásnak.

Az alkalmazkodás megtagadása lázadáshoz és a közösséggel való szembeforduláshoz vezet, amelynek eredménye elmebaj; az alkalmazkodás viszont oportunizmusához vezet, amelynek eredménye korrupció, vagyis a másik elmebaj. Szép kis csáva. Több, mint amennyit egy pszichológus megbír.

Tény, hogy lényünk csak másodsorban társadalmi, és a társadalmi realitás az ember számára mindig szekundér volt, az is maradt. Lényünk és létünk gyökere az igazság, és az ember csak azért hazudhat, és züllhet le és lehet korrump, mert bármit tesz és mond és gondol, lényét és létét az igazságról letépni nem tudja. Az ember szabadságában áll az igazságot megtagadni, de egyetlen pillanatig sem tud igazság nélkül élni.

A modern pszichológia alkalmazkodástana tulajdonképpen kísérlet arra, hogy tudományos eszközökkel a konvencionális hazugságrendszer ellen való lázadást leszerelje. A hazugságrendszer nem függ a társadalom polgári, vagy szocialista szervezetétől. A szocializmus vagy száz évvel ezelőtt azzal lépett fel, hogy a hazugságot tökéletesen likvidálni fogja. Azóta meggyőződhattünk róla, hogy ez nem történt meg, sőt, ha lehet, a hazugság a szocialista társadalmat még mélyebben szövi át. Amíg az újabb korszakban az igazság társadalmában való hit élt, a konvencionális hazugság ellen való lázadás nem jelentett válságot. Amikor azonban kiderült, hogy ez az újnak hirdetett szocialista közösség még az előbbinél is korruptabb, a lázadás általánossá vált, és azóta mindennemű alkalmazkodáselmélet komolyságát elvesztette. Az alkalmazkodáselmélet ma nem egyéb, mint szcientifikus próbálkozás, hogy ezzel a társadalommal szemben tanúsított ellenállást leszereljük. A pszichológia ebből a szempontból csaknem rendőri eljárássá alakult át, amely a lázadást csillapítani kívánja, és az alkalmazkodónak – ha ez gombnyomásra készségesen működik – simább és kényelmesebb, jövedelmezőbb és polgárabb életmenetet kínál. Az alkalmazkodáselmélet mögött állatszelídítő áll. A kényelmes élet kedvéért a korrupció felől hallgatni. A modern világban nincsen paradoxabb jelenség, mint az igazság mint lázadás.

Az igazsággal való erős integráció az alkalmazkodásnak mindenesetre akadály. Az alkalmazkodásra való képtelenség pedig az élet sikertelenségének, az ember szegénységének, sebzettségének és mellőzöttségének oka. Szélső esetben még bukás is lehet, viszont a bukáshoz nem tapad szenny. Különös, de úgy látszik, hogy az összetörés ezen a ponton nem vereség, inkább az ellenkezője, és mintha a győzelem lenne szennyes, és a siker lenne szegény.

*

Athénban, mint mondják, idegen férfi, előkelő, választékos és nyugodt modorával, halk és szerény beszédével, ízléses és tartózkodó öltözködésével, ahol csak megjelent, csodálatot keltett. Mondd, uram, kérdezték, mestered ki volt? Hol tanultad mindezt a kiválóságot? Az érdem nem az enyém, válaszolta az idegen. Sokáig éltem nyomorban és söpredékben, ahol többségben haramiák és orgyilkosok, zsebmetszők és útonállók között naphosszat káromkodni és trágárul átkozódni hallottam, olyan emberek között, akik szennyesen éltek, és szennyesek voltak annyira, hogy lehetetlen volt számomra nem az ellenkezőjét tenni és mondani mindannak, amit azok tettek és mondtak.

Ma, a világháborúból és a koncentrációs táborokból nem léptek ki szentek. Minden valószínűség szerint ez az, ami a huszadik század közepét a legmélyebbről jellemzi.

A világhosszra való minden igyekezetem ellenkezést vált ki. Lehetségesek ilyen korszakok, amikor a kollektív atmoszférát oly erők telítik, amelyek a magasrendű, igazságban teljesült és szép élet lehetőségeitől teljesen és mindenkit megfosztanak? Mindaz, ami van, a tisztaság ellen szól. És e háborúból és táborokból kikerültek masszájában a legnagyobb szenvedés magának az életnek a szenvedése, mert az élet nem eredmény, siker, teljesítmény, gyönyör, hanem megmagyarázhatatlan és minden értelem fölött álló önfényű tisztaság, amely a végtelenségben és végtelenül önmagát akarja. De be kell szennyezni. Másként nem viselik el. Ezt viszont le kell tagadni. Korszerű és civilizációs fejlettségben új lépcső keletkezett, hogy e szégyentelen életéhségben felforrt elaljasodást már fensőbbiségnek tekinti. E pillanatban senki sincs, aki legalább egyetlen lényeges helyen ne csatlakozna azokhoz, akik az embert az igazságban való

élet kísérletében nem gáncsolnák el. A kollektív bősziűtség következetessége mindenkit, aki az athéni idegen mintájára a csöcselékből ki akar lépni, visszakerget.

Az emberi élet igazsága azonban nem ezen a szinten döl el. Az ember igazi otthona, s így valódi lény a világban és a korban való bukáson és beszennyeződésen túl van. A korszak az emberben sokat megronthat, de a nagyobb vétek azé, aki hagyja, s ezzel a szakrális élet bemocskolásában bűnrészessé válik. Önmaga ellen elkövetett bűn, ha az életszentségben egyetlen pillanatig is kételkedik, és ha abban a hiszemben van, hogy valódi lényét valami idegen erő teszi tönkre. Tilos elrejtőzni a tudás elöl, hogy mindenemet eladhatom, de önmagamat nem. Ha valaki mégis elrejtőzik és beszennyeződéséért mást okol, eldugott valamit, amihez nem enged hozzányúl, sőt azt igazolja és magyarázza, mintha az, amit menteget, s amire nincs mentség, életének titkos értelme lenne. Heidegger azt mondja, hogy az igazság a rejtőzködés átvilágítása. A léthazugság korszakában ez az aktuális meghatározás. A hazugság csak akkor tűnik el, ha az ember önmaga elöl való rejtőzködésének kényszere alól magát feloldja, és saját lelkiismeretének szemébe tud nézni.

Nem tudom, Keresztes János, Teréz, Augustinus, Loyola miért maradnak a végső ponton sötétek? Életüket féltették egy hatalomtól, amelynek démoni voltán keresztül láttak, de erőtlenségből annak mégis meghódoltak? Csak azt ne mondja senki, hogy kényszerből! Mi a kényszer? Hogy le kell mondani? Minden azon döl el, hogy létem igazságához hű maradok, vagy az alkalmazkodás erőinek engedek; elkerülöm az igazságban győztesek nagyszerű bukását, hogy a megalkuvás szégyenében kicsinynek, de megmaradjak. A Mester nem erre tanított bennünket. Megmaradni! Bármilyen áron, de megmaradni! Élni? Mintha ezt még életnek lehetne tartani! A szentek hazugsága nagy. Hogy magukat mentsék, megtagadták azt, ami bennük a legjobb. Másnál ilyesmi nem számít. Saját életük ellen elkövették azt az árulást, amelynek oly szép nevet adtak, hogy áldozat. Megmentettek valamit, ami nem élet többé, hanem csak annak biológiai automatizmusa. Nem hittek önmaguknak, hogy e végső ponton az igazságot csak az ember mondhatja ki, és megszűnik eszme, szolgálat, alázat, közösség, engedelmesség, és meg kell szűnnie az élet megmaradásáért való rettegésnek. Egy az, ami kell.

Az egész sors akadályá válhat, hogy az ember önmagát a világosságban elérje; az egész határtalan szívóssággal és sóváran, körültekintéssel, aggodalommal és makacssággal felépített biográfia, a célok, a kiindulás, a minták és az emlékek, roppant készülődés a nagyságra, ez az, amit fel kell adni. Ez az, amiről be kell látni, hogy nem ígér semmit, és ami lehet, hogy tényleg semmi egyéb, mint összetörés, csőd és felmorzsolódás és szétszóródás a nemlétezőben. Vakon és süketen darálja azt a sorsot, amihez semmi köze, csak a nyakában maradt születésekor, de amihez magát odaragasztotta, és nem képes otthagyni. A kicsinyek erről nem tudnak. Örülnek, mert van valami, ami diktál, és nem kell tépelődniük.

Hogyan kell az életet tönkretenni? Úgy, hogy az ember életrajza eljátszásában részt akar venni, és nem válhat szabaddá és élővé, mert produkálnia kell – kell, hogy becsvágya legyen és kitűnjék és a dolgokba beleavatkozzék. Egy életet úgy kell tönkretenni, hogy a sorsot megtartja önmagának, amibe végül is belefullad. A szufi, a zen, a jóga, a khasszidizmus azt mondja, hogy eszme, munka, eredmény, alkotás negatív, és az életet úgy lehet tönkretenni, ha az ember a léten kívül egyetlen mustármagot is elfelejt feladni.

*

Alig lehet nagyobb hibát elkövetni, mintha valaki komolytalan embert komolyan vesz. A komolytalan ember nem az, akit én nem veszek komolyan, hanem aki önmagát nem veszi komolyan. A komolytalanság jegye, hogy a mindenkori korrupciót kész helyzetnek veszi, ahhoz alkalmazkodik, és ezt azzal súlyosbítja, hogy hunyorgat. A korrupcióhoz való alkalmazkodás lehet elborult egzisztencia következménye; a hunyorgatás oly léthazugság jele, amely nemcsak önmaga, hanem minden ember igazságának útjában áll.

A komolytalanság és a komolytalansággal való szembenállás mindig kétes marad. Senki sem érhető tetten, mert a komolytalanság nem egyszeri aktus, hanem (többnyire) ideiglenesnek szánt, de felületességből állandósult, később véglegessé vált elhatározás eredménye (attitűd). Nem bizonyítható, legfeljebb megvallható, mert (a fiziognómián kívül) nem érzékelhető, és csak a

lelkiismeret tud róla (de az aztán tud).

Az ember mondhat akármit igazságszenvedélyből, mert végtelen önáltatását végtelen éberséggel akarja átvilágítani; de lehet ugyanazzal a bukást szépíteni, hogy életének csődjéből, amit lehet, megmentsen. Sőt mind a kettő egyszerre is lehetséges, mert pszichológiai ártatlanságunkat végképp elvesztettük, és mindnyájan az egzisztenciális hazudozások labirintusában élünk. Az egyszeri, alkalmi és dologi hazugságnak tulajdonképpen jelentősége alig van. Mindössze élettechnikai könnyítés, az ember meg is veti azt, akinek hazudik, mert a valóságot nem bírja el. Egészen más pszeudoegzisztensnek lenni, vagyis permanens világ- és önáltatásban élni. Az előbbi helyzetben az ember a démoni betöréseket nem képes elhárítani, de a betörések helyei többnyire behegednek. Az utóbbiban az ember állandó démoni befolyás alatt áll, és erről nemhogy nem vesz tudomást, hanem éppen azon az alapon, hogy azt elhazudja, és hazugságával együtt el is rejti, és önmagát valódinak tünteti fel, a maga számára az igaz élet jogait követeli, és ennek nevében fensőbb hatalmakat és lényének fensőbb érvényességét igényli. Ha a huszadik század közepén egyáltalán van az egész emberiségre jellemző egzisztenciális helyzet, úgy ez éppen az, hogy a komolytalansággal szemben kicsoda milyen mértékben védtelen, annak jelenlétét mennyire nem veszi észre, és így ön- és világáltatásában mennyire elhazudott életet él, vagy pedig saját pszeudoegzisztens voltáról tudomása van, és lényét éberségben azért emeli, hogy komolytalanságát felszámolja.

*

Ez az, amibe nem lehet beleegyezni. Ez az, amiért szégyellném magam, ha itt egyetlen pillanatra is boldog tudnék lenni.

Itt kell élni égő arccal az igazságtalanságnak kiszolgáltatva, és az igazságtól elhagyatva. Látni, hogy gézengúzok elkövethetik véres csínyeket, és bántódásuk nem esik. A ripók hatalmaskodik, és senki sem fog rá lesújtani. A többi pedig nyomoroghat, és üldözhetik, pedig az édes élet javaira mindenki egyformán áhítozik. Az egész földre kiterjedő törvény alapját vetették meg hazugságból és gaztettekből, és az egész emberiség nyöszörög bele, de nem történik semmi. – Engedélyt adott a romlásra. Itt kell élni az igazságtalanságnak kiszolgáltatva, és az igazságtól elhagyatva.

Úgy kezdődik, mint a lázadás. Az igazságtalanság kellős közepében cserben hagy. Ez a kétségbeesés az igazságtól való elhagyatottságban. Nem mintha diadalmas akarnék lenni magamért, míg a himpellérek kezüket az élet javaira teszik, nem mintha a tisztességért jutalmat várnék. Az igazságnak nincsenek sanszai. Az emberért, aki az igazságot ügyévé tette, ujját se mozdítja meg. De ha nagy a veszély, siet a megmentő. Mikor az igazság fölött való kétségbeesés már-már lázadássá válik, azt kell mondani: ha el is hagy, én nem hagyom el. Kell, és ez alól nincs kivétel. Hagyj el, én nem hagylak el, és hűségem a tiéd. *Jahve Elohim emunatcha.*

Az első mindenestre tudni. Az ember ne áltassa magát, mert a maga számára az igazságot méltóbbnak találja, kellemesebb életre szerzett jogot. A fontos pedig: legyen bármennyire elhagyatva, tekintet nélkül arra, hogy az igazság vállal, vagy sem, segít, vagy sem, én vállalom, és hű vagyok és maradok. Elhagy? Lehet. Én nem hagyom el. Hűségem az övé. Saját elhatározásomból, és minden viszonzásra való várakozás és igény nélkül, hűségem az övé.

A legelső az elhagyatottságról való tudás. Aki ezt nem tudja, legfeljebb vallásos. Üres reménykedés egy jelenlétben, amely nincs. A második az elhagyatottságban nem kétségbeesni, hanem annak ellenére, hogy az igazság cserbenhagyott, hűségnek maradni.

Amíg az ember lázad, és az igazság segítségét várja, és mivel a segítség nem érkezik, elhagyatva kétségbeesésben él, addig létének középpontja nincs önmagában. Ez az ájultság egy neme, és az ájultság mindig rossz, akkor is, ha az igazságban ájult. *Man soll nicht verfallen sein, selbst nicht in Gott.* Nem ájultnak lenni, a legkevésbé Istenben. Ha ki tudtam mondani, hogy hűségem az övé, autonómiámat visszanyertem. Már nem várom, hogy ő szeressen, én szeretem őt. Már nem ő felel értem, hanem én felelek érte. Önmagamot engem megillető örök helyemre visszatettem, az igazság ájulatából magamat kivontam, és létem középpontjába visszaléptem. Ha az igazság el is hagy, az ő dolga; az én dolgom, hogy nem hagyom el, és hozzá hű maradok. Befolyás nélkül, és függetlenül és szabadon, privilégium és jutalom reménye nélkül, saját

elhatározásomból.

Ami aztán már nem is különös, hanem magától értetődik, hogy amikor elhagyatottságomról tudomást szereztem, és önmagamat létem középpontjába visszahelyezve hűségemet esküvel megerősítettem, az elhagyottság homálya oszlani kezdett. Az éjszakában dereng valami lét, nem szólal meg, de már tudom, ha el is hagyott, van. Ha az igazság cserbenhagyta, az ember egyetlen védelme, hogy hű marad.

*

Úgy látszik, ebben a pillanatban az érvényben levő társadalmakkal és intézményekkel, vallásokkal és elméletekkel, beleértve a legutóbbi négyszáz év személyeit is, megegyezni teljesen lehetetlen. Mivel azonban mindenkinek megvan az a szent hazugsága, amelynek nevében a megegyezés lehetetlenségéből folyó gyökeres következményeket levonni napról-napra elodázza, életét nem adja fel, hanem úgy tesz, mintha valamit várna, (ez a szakrális várakozás az igazságtól való elhagyatottságban), a meg nem egyezésből folyó ellentét nyílt kiélezése késik, sőt az ember azt, hogy nem egyezik meg, csak azért, mert életéhez ragaszkodik, el is rejt, és legalább még egy napot akar nyerni – és még egy napot, mint a kétségbeesett tábornok, akit már bekerítettek, de a lehetetlen bekövetkezésében még hisz. Persze a szent hazugság többnyire nem szent, hanem korrupt, és a várakozás nem szakrális, hanem sunyi elrejtőzés valamely kuckóban, és az ember nem életéhez ragaszkodik, hanem a nyalókához. Ezért a kor embere az elhazudott (pszeudoegzisztens) élet jegyében áll, aki életének igazságát szurrogátumnak árulja el, de tehetetlenségéből és gyávaságából ezt mégis jobbnak tartja, mint az egészről egyszerre lemondani. Megegyezés nincs; az aktivitás bénult, a várakozás értelmetlen, viszont az élet, amit megnyer, alig ér valamit, csak, esetleg, amit belőle titokban tart, s ami végül megposhad.

A játék már régen nem akörül forog, hogy egzisztenciánk tartalma tényleges élet, vagy sem; senki sem annyira megháborodott, hogy ezt, ami itt van, és ma van, teljes értékű életnek merészelje mondani. Amiről ma már szó van, az ezután következő lépés, az élet elvesztésének nem bevallása után. Azt, amit elvesztett, milyen trükkökkel igyekszik pótolni, és legalább valaminek tartani, amiért érdemes folytatni, vagy legalább eltűnni. Ezért a komédia, amit az ember az egyre értéktelenebb életért játszik, egyre értelmetlenebb, de nem nevetséges, inkább szánsalmas, abban a percben, amikor az ember a komolytalanság tényének tudomásulvétele után a tudomásulvétel ellen tiltakozni kezd. A komédia a komolytalanná vált élet címszava.

A felfokozott hazugság, amikor az ember már nem él többet, de komédiázik, és nem azért, hogy életének igazságát megmentse, hanem hogy a hazudozásban elmerülve az igazság látszatát fenntartsa, és annak elvesztését ne kelljen bevallania. Komédiázni ezért annyit jelent, mint olyan hatványozott hazugságrendszerben élni, amely – miután a lét maga visszavonhatatlanul elveszett – már csak azt a látszatot kívánja fenntartani, hogy minden rendben van. A komédia jellegzetes területe, nem mint valaki hinné, a társadalom, ahol az ember természettől fogva színpadon van, hanem a *vita privatissima*, mert ahogy Nietzsche mondja, az ember kifelé való hazugsága nem számít ahhoz képest, amit önmagának és befelé hazudik.

Komédia elsősorban, hogy az ember a lehetetlenné vált megegyezés felől hallgat. Megkísérel alkalmazkodni, hogy talán mégis. Behódol, megmagyarázza, hogy nincs semmi baj, mindig így volt, esetleg vigyorg, és ha nagyon pimasz, azt mondja, hogy fejlődés. A komédia nem a léthamisítás, és a korban már stabillá vált pszeudoegzisztencia, amellyel mint világténnyel számolni kell, hanem az elhazudott élet igazolására épített labirintusi mentségrendszer.

A komédia nem azon alapszik, hogy a társadalomban (szociológiailag) és önmagunkban (pszichológiailag), nyilvánosan is, gondolkodásunkban is hazudunk, hanem hogy e hazugságnak igazságjellegét tulajdonítunk, ezen felül, ha valaki ezt az igazságjellegét kétségbe meri vonni, még fel is háborodunk, és meg is botránkozunk. A hazudozás abban a hiszemben történik, hogy életünk igazságát megvédjük, persze mindenki tudja, hogy e védelemmel magunkat a hazugságban erősítettük meg. A helyzet pedig nem megkerülhető, mert labirintusban nem lehet igazat mondani. Komédia, amikor úgy teszünk, mintha elhazudott létünk valódi lenne, és mintha ez soha sem lett volna, és nem lehetne másképpen. Komédia a látszat fenntartása, hogy a dolog komoly, amiért érdemes, holott már mindenki által tudott, magától értetődő tény, hogy az egész

nem ér semmit. Ezért amikor hallatlan apparátussal a szociológia, a pszichológia, a történelem, a vallás, a morál, a filozófia a komédia leleplezésébe fog, és bemutatja, hogy köz- és magánéletünk, viselkedésünk és magatartásunk komolytalan (pszeudoegzisztens), és erre a megállapításon toronymagas elméleteket épít, maga az egész szcientifikus arzenál is komolytalanra és lényegtelenre, vagyis komédiává lesz. Pillanatnyilag, mondjuk, éppen ez a legjelentékenyebb lépés; a komédiát leleplező tudományról kiderül, hogy pontosan ugyanolyan komédia. Akárcsoda, akármilyen módszerrel, akármilyen rendszerben óhajtja az embert egzisztenciális hazudozásában rajtakapni, módszer és rendszer hitelességét és igazságát azonnal elveszti, és maga is komédiává lesz. Mindez pedig azért, mert labirintusi egzisztenciák vagyunk, és a lényegtelenben tévelygünk. Az élet mindenképp fölött való értékét fenn akarjuk tartani, viszont már régen átléptük azt a határt, amelyen túl az élet, éppen az élet érdekében élt hazudozás súlyát még képes elviselni. Valódiságát elveszíti, igazságáról, lényegéről, szépségéről nem is szólva. Komolytalan és üres és zavaros és értéktelen létszint-minimumra süllyed, ahol akár így, akár úgy, tulajdonképpen mindegy, semmi sem jelent semmit.

Ha az ember életét nem adja fel, komédiáznia kell.

Komédiásnak, vagy valódinak lenni: mit jelent e kérdéssel bírni, vagy nem bírni?

Értelmetlenség, aminek nincs igazsága, nem átvilágítható, és éppen ezért itt az igazság fölött való minden kérdés lehetősége megszűnik. Igazság nélkül pedig nincs más, csak ámitás, deklamáció, csalás, megtévesztés, szerep és maszk.

*

A szocialista agitátorok elhitették, hogy az élelmiszert, a ruházatot és egyéb iparcikket minden előbbi klerikális és feudalista és polgári társadalomban hamisították, a kormányzat, főként a parlament hazugságon alapult, az emberi nagyság csalás volt. A dolog már csak azért se lehetett egészen így, mert tudjuk, hogy nem így volt, a régebbi társadalmakban a többé-kevésbé szabad verseny következtében rossz szövetet, műbőrt, hamisított élelmiszert, selejtes iparcikket alig is készítettek, mert nehéz volt eladni, és nem mintha a nyereszkezés ilyesmit nem szeretett volna, de a verseny arra kényszerítette, hogy a korrekt termelés szabályait megtartsa. Ami a parlamentben történt, az sem volt feltétlen szemenszedett hazugság, nem mintha erre a hajlam nem lett volna meg, de már csak azért sem, mert mindig volt ellenzék, amely ha bosszúból is, de a kormányzatot leleplezte. Az emberi nagyság mértéke, ha nem is egészen, de a *sensus communis* volt, és ezért teljesen üres és mondvacsinált hírnév nem lehetett tartós. A szocialisták azonban az agitátoroknak hittek, s így az elmúlt korok fölött tévedésben voltak. Ez azonban még nem lenne baj. A szocializmus azonban úgy, mint ahogy ígérte, és mint ahogy mindenki elvárta, nem hozott fordulatot. A hamisítást, a hazugságot és a csalást nem szüntette meg, hanem a bűncselekmények alól magát – mivel az előbbieket is így csinálták – már eleve felmentve érezte, és élelmiszert és italt hamisított, selejtes szövetet és cipőt és bővlit gyártott, és ezt kizárólagossá tette azzal együtt, hogy a parlamentben hazugságon kívül semmi egyéb nem hangzott el, és azzal együtt, hogy a hírnév a kormányzat kedvenceinek (többnyire semmiféle tekintetben nem kiemelkedő, inkább származásán jelentéktelen ápolónőknak és asztalossegédeknek és műszerésztanoncoknak, csak azért mert jelentéktelenek voltak) privilégiuma lett, akikről utcákat és iskolákat neveztek el, és akiknek szobrot emeltek, s akiket példaképeknek állítottak be. Az igazi nagyság, vagyis az igazi érték elkallódása úgy is megfogalmazható, hogy az arany a társadalomból eltűnt. A klerikális, a feudális és a polgári korrupciót a szocialista társadalom nem számolta fel, hanem abba a hiszemben, hogy a közösséget másként, mint korrupcióval vezetni nem lehet, a korrupciót egyeduralgódóvá tette. Ezen felül a bármilyen satnya polgári szólásszabadság itt megszűnt, mert mindazt, amit a szocializmus tett, hivatalból helyesnek kell tartani. A törvényes védelemről, amely politikailag régebben fennállott, végérvényesen le kellett mondani. A kellemetlenkedő ember a közösség érdekében nyugodtan eltűnethetővé vált (deportálás, munkatábor, internálás, börtön, vád alá helyezés). Ezzel a hazugság, az erőszak és a kizsákmányolás, amely a régebbi társadalmakban lappangott, de kizárólagossá nem lett, és amely ellen a szocialista agitátorok izgattak, a szocialista társadalomban abszolút kormányzati rendszerré alakult át. Mivel az igazságot nem sikerült megvalósítani, csak egy maradt: bosszú az

igazságon. Ha ezt a magatartást megváltoztatni nem sikerül, a válságelméleteknek igazuk lesz, és az emberiség elveszett.

A fasizmus legyőzése után, 1945-ben a szocialisták a fasiszták egyenruháiba öltöztek, és pedig minél elszántabb szocialisták voltak, a fasiszta tiszteknek és terroristáknak még szavait és hanglejtését és mozdulatait is annál élethűbben másolták, abban a hiszemben, hogy ez a hatalom átvételével okvetlenül együtt jár; ezzel igazat adtak az etnológusoknak, akik azt mondják, hogy a fejedelmek szerint a legyőzött ellenfél ruházata és fegyverzete és levágott koponyája az ellenség erőit a győztesre ruházza, és hatalmát mágikus úton átszármaztatja. A szocializmus a fasizmus egész hatalmi berendezkedését átvette, még a mágikus praxis részleteit is, a vezérek képeinek körülhordozását, az indulókat, a lendített karral való tisztelgést, a zászlókat, a denunciat, a jelvényeket, a nagydíjakat és a marcon ábrázatot. Vagyis a szocializmus a polgári társadalom után lényeges újat nem hozott, a polgárság korrupcióját nem változtatta meg, sőt azt azzal hogy egyeduralmukodóvá tette, súlyosbította.

Visszakorcsosult társadalmakban minden mozzanat, amely a normalitásba értelmes, mágikussá válik. A mágia az értelemnek, mint irányító elvnek elhomályosodása; a mágia azon alapszik, hogy a dolgok és a sors és az események bizonyos magatartással és nyelvi formulákkal befolyásolhatók. Az emberi beszéd és cselekvés valamely kapcsolatban áll az embert kormányzó erőkkel, és ezeket bizonyos szavakkal és tettekkel befolyásolni lehet. Az ember e kapcsolatokról való tudásról lemondhat, de a kapcsolat nélkül meg se képes mozdulni. Ha valaki az ember és az emberfölötti viszonylatát nem helyesen látja, kénytelen falsul látni, de azt látnia kell. Ezt a fals látást hívják babonának. Ha az ember nem kapcsolódik az értelmes és világos erökhöz, kapcsolódni fog a gombok számához, és a fekete macskához. A primitív (visszakorcsosult) népek mágikus praxisban élnek, és a társadalom normálisan humánus berendezkedésétől minél távolabb kerülnek, a mágikus aktusoknak és formuláknak, zászlók, emblémák, jelszavaknak annál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A mágikus praxisban élő ember meg van győződve arról, ha cipőjét először bal lábára húzza fel, szerencse éri, ha kéményseprőt, vagy este pókot lát, nyugodtan vehet sorsjegyet, de ha a pókot reggel látja, nagy gond vár rá. Ilyen praxis van, de rendes körülmények között nem válik feltétlenné. A modern társadalomban a mágikus gyakorlat csaknem egyeduralmukodó. Babona, ha az ember fals irányban transzcendál. Törvényes elvek nincsenek, jelszavak vannak, amelyek varázsf formulák. A realitással való kapcsolat megszakad, és az ember káprázatban él. A modern társadalom az irányt már régen elvesztette, de a helyes útról még tudomása volt. A szocializmus a helyes irányban való transzcendencia felől a tudást eltörölte, értelmi helyett mágikus gyakorlatot léptetett életbe, ezzel a társadalmat visszakorcsosította, és megnyitotta az utat a primitivizálódás felé. A primitív népek nem a kezdet világos egyszerűségében, hanem magasrendű szellemiségről való letöredezésben élnek. Nem bizonyos, hogy az emberiség ezen az úton megállítható, már csak azért sem, mert nem a rend maga, hanem a rend felől való tudat és tudás is eltűnőben van, és a primitivizálódást általában fejlődésnek szokták tekinteni.

Az ellenség ruhájának felöltése az első lépésben komédia, amely – amíg múlandónak látszik – nevetséges. A komédia következményei nem nevetségesek. Körülbelül az első világháború végén, a megrázkódtatás első fázisában történt, hogy csaknem az egész földön sereggestül olyan emberek léptek fel, akik nem egyes történelmi feladatot teljesítésére vállalkoztak, hanem akik magukat a népek és a fajok és az osztályok és nemzetek prototípusának vallották, és ezzel az indoklással nem történelmi szerep betöltésére, hanem magasabb rangra tartottak igényt. Magyarországon ilyen személy Szabó Dezső, akinek komédiája közvetlen közről szemlélhető volt. Másutt a különböző diktatórikus hajlammal fellépő emberek mind pontosan ugyanígy viselkedtek. Az osztály, vagy a faj, vagy a nemzet prototípusaként megjelentek nem anyagi előnyöket kívántak, nem hírnevet, de még csak nem is politikai hatalmat, vagyis nem társadalmi privilégiumot. Ezeknek az embereknek a szociális kiváltság kevés és kicsiny volt.

Azzal, hogy ez a személy magát kollektív jelenséggé avatta, feltétlen engedelmességet követelt, feltétlen tekintélyt és hódolatot, és azt, hogy akaratának mindenki azonnal és ellenvetés nélkül vesse alá magát. Az ember magát szakrális szubjektumnak nevezte ki. Mindaz, amit mondott és tett, eleve és feltétel nélkül szentesítve volt. Szabó Dezső akkor a nemzeti sáman szerepét vette fel, s azóta is akadt ilyen személy, mindenesetre halkabb hanggal, de még

prepotensebb igényekkel. A primitív közösségnek nem értelmes vezetőkre, hanem varázslókra van szüksége. Mint már többen megállapították, azért, mert nem világos, hanem elhomályosodott erők uralma alatt áll. A varázsló magát nem egyéni, hanem kollektív kategóriával méri és méreti, és sohasem tekinthető normális embernek, hanem kollektív archetípusnak, aki az egész nép nevében gondolkodik és cselekszik, a nép erőit és képességeit akkumulálja, s a népet egyetlen személyben jelképesen jelenti.

Minden diktátor olyasvalaki, akinek fensőbb hatalma van, nem is ember, hanem a kollektívum reprezentánsa. A nézőtérrel ez meggyőző lehet, közelről elég komikus. Már csak azért is, mert az ilyen egyéni alakban megjelent kollektív archetípus megpuffadt fantazmagórikus khiméra. Az ilyen archetípusokban való gondolkodás humánus társadalmakban igen ritka, viszont primitív közösségek jellemvonása. Ezzel együtt jár a mágikus praxis. Végeredményben sámánizmus, az a sámánizmus, amellyel az utóbbi időben nem egészen alap és ok nélkül oly sokan foglalkoztak. A diktátorokat, és azoknak történeti szerepét, aki politikailag lát, teljesen félreérti. A politikai hatalom az ilyen pszeudoszokrális szubjektumok tevékenységének csak egyik és szűk területe. A diktátornak feltétlen hatalma van a magán- és a közélet minden szintjén, ő az, aki a tudományos kutatás irányát, a művészet stílusát, a szokásokat, a gondolkodást, a hitet, a törvényeket meghatározza, és pedig egyedül, egyetlen saját enunciaciójával, és csálhatatlanul. Mindabban, amit mond és tesz, a fensőbbrendű lény megremegtető rejtélyéből (*mysterium tremendum*) van valami, ahogy lénye közöttünk itt félelmetesen érthetetlen, és csoda. Ez a visszajára fordított szakralitás, amelyen a normális humanitású társadalom keresztüllát, és amelyet kinevet, de amely ellen egy primitív közösség, mivel mágikus atmoszférában él, teljesen védtelen. Hitler maga teremtette meg azt a mágikus atmoszférát, amelyet először mint gálád mitológiát megszilárdított, s aztán mint a mítosz hőroza fellépett. Azóta ez a praxis az egész földön elterjedt, és néhány, még az európai civilizáció hagyományában élő népen kívül a földön minden állam sámáni archetípusok uralma alatt él, még akkor is, ha e sámánok már elhalt archetípusok szellemébe burkolóznak, vagy ha az archetípus szerepét nem személy, hanem valamely komplot tölti be. Ezért az a meghatározás, hogy e diktátorok csupán kalandorok és politikai gonosztevők, nem kielégítő. Ezek az emberek démoni mágiát gyakorolnak olyan népek fölött, amely a humánus életrendből kiszédültek, visszakorcsosultak, s ezért az ilyer archetípusok ellen nem tudnak védekezni.

*

Ha az ember káromkodik, nemcsak azért teszi, mert a dolgok engedetlenek. A káromkodás kielégítő magyarázata fölött egyelőre nem rendelkezünk. Mindenesetre és biztosan *mantra* (mágikus formula), hatalmakat idéz meg, és ha már nem tud segítséget nyújtani, legalább bosszút áll, és az engedetlen dolgot azzal, hogy átok alá helyezi, megbünteti. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. A dolgoknak engedelmeskedniük kellene, és az ember nagyon jól emlékszik a létre, amelyben a dolgok tényleg engedelmeskedtek; amelyben az ember még birtokában volt egy hatalomnak, amely a dolgok fölött való korlátlan uralmát számára biztosította. Az ember a legkevésbé a dolgok engedetlenségét viseli el. Elviselhetetlen, hogyha valamit elereszt, az leesik, ha forró vashoz nyúl, kezét megégeti. Az ember kolosszális erőfeszítéseket tesz, hogy hatalmát visszaállítsa, és a civilizáció, a tudomány, a technika végül is semmi egyéb, mint az eredetileg megvolt, de elveszett feltétlen hatalom visszaszerzésére tett kísérlet. Abban a létben, amelyre az ember emlékszik, a humánus és a dolgok rendje között a szó (nyelv) olyan közvetítő szerepet játszott, hogy a kimondott szót a dolgok teljesítették. A nyelv eredetileg mantra-természetű lehetett, de az minden bizonnyal törvényes volt. Később (a korrupció következtében) az ember a dolgokat törvénytelenül akarta felhasználni, s ezért a dolgok nem engedelmeskedtek. A civilizáció, a tudomány, a technika pedig nem a dolgok, törvényes alkalmazását keresi, hanem azért tesz erőfeszítést, hogy megtalálja a módszert, miképpen tudja a dolgokat törvénytelen céljaira felhasználni. Ebben a folyamatban a mágikus mantráknak (ma általában matematikai képletek alakjába foglalt varázsszavak) célja nem a dolgok általános rend-elv szerint való használata, hanem a dolgok feltétlen leigázása. A dolgok ez ellen nem szűnnek meg tiltakozni, és ellenállnak. Magasabb fokon az ember a leigázásra mindig újabb formulákat eszel ki, alacsony

fokon, ha a dolog ellenáll, káromkodik. Többnyire Istent szidalmazza, (egy másik formula Isten támogatását kéri), abban a hiszemben, hogy a dolgok fölött való hatalomtól Isten fosztotta meg. A kezdeti korrupció következtében az ember a hatalmat a maga hibájából veszítette el, és végül is azt csak egyetlenegy esetben tudja visszaszerezni, ha korrupcióját felszámolja, az emberi normalitást helyreállítja, és a világ általános rendjébe visszatér. Dolgok alatt persze nemcsak a fémeket és a követ és a levegőt és vizet kell érteni. Ilyesmik leigázása nem valószínű, hogy sikerül, de részletsikerek lehetségesek, csak hogy végül a bukás annál nagyobb legyen. Dolog, amely fölött való uralom elveszett, az emberi kapcsolatok dolog-világa, a privát és a kollektív emberi élet viszonylatainak sokszerűségében. És ez hasonlíthatatlanul súlyosabb. Az ember a viszonylatoknak sem ura többé, és valójában sejtelve sincs arról, mi történik. Újabb ok a káromkodásra. A dolgok engedetlenek. Saját törvényeikkel követik, és az ember parancsát nem teljesítik. Minden valószínűség szerint az ember nem törvényesen követel. Nem a rend követel, hanem az önkény. Ezért az ember nem azt keresi, hogy a maga követeléseinek törvényességét miképpen tudja helyreállítani, hanem önkényét akarja érvényesíteni, és pedig mindenáron. Ez az, amit erőszaknak hívnak. A káromkodás a démoni erőszak varázsförmulája. Tökéletesen értelmetlen és céltalan, mint ahogy minden démoni megnyilatkozás az.

A dolgokban szükségképpen és mindig van a humánnummal szemben tanúsított ellenállás. Van nyelv, amely ezt a tudást őrzi. A németben a *Gegenstand*, amely tárgyat jelent, és tényleg annyi, mint ellenállás. A latin *objectum* szó értelme hasonló. A dolog azonban nem rosszindulatúan semleges, sokkal inkább csak nagyon nehezen felfogható módon buta. Ténylegesen alig van butább dolog, mint az, hogy a tárgy, amit nem támasztanak alá és nem függesztenek fel, az holtbiztosan leesik. Az egész technika erre a megrendíthetetlen butaságra épül. Ezen felül ezt még a természet törvényszerűségének merészelik hívni. A veszély az, ha a humánnum elerőtlenedik, és a dolgok úgy sodródnak, hogy már teljesen mindegy, ki mit gondol és mond és tesz. Anonim önhatalmú örvénylés, amely nem követhető, és amelynek felderítése és leírása végtelen szavakat és időt követelne.

*

Külső események szerencsére megakadályozták abban, hogy legutóbbi három levelére válaszoljak. Ha írtam volna, csak megzavartam volna. Így azt, amit kívánt, teljes egészében és folyamatosan elmondhatta. Nem vagyunk egy véleményen. Az Európában konvencionális szentség álláspontját képviseli, csodálja Edith Steint, akiről egyébként semmit sem hallottam, de akinek tisztasága előtt, annak alapján, amit fölöle írt, nekem is meg kell hódolnom, és örömmel meg is hódolok, ha példája nem is elégíti ki. A szenteken levő félelmetesen és megrendítően szakrális érintésről most nincs szó. Aki ez előtt nem térdel le, azon nehéz segíteni. És az európai szentekkel szemben bizalmatlan vagyok. Nemcsak azért, mert akaratukat váltják meg csupán, és így a szentség ezeknél a lényeknél ha magasrendű is, de mindig a fenséges képmutatás benyomást kelti. Kényszer alatt cselekszenek, ha ezt a kényszert önmaguk gyakorolják is önmaguk fölött, és ha ez a kényszer lenyűgöző is. Nem szabad emberek. Sok szentnél a szentség rögeszme. Maszk és mánia. Ez azonban csak pszichológiai és egzisztenciális kritika. Az abszolút hiba, amit elkövetnek az, amit Csuang-ce vet szemükre, amikor azt mondja, hogy a szenteket éppúgy el kell vetni, mint a zsványokat. Én a magam számára ezt úgy fogalmaztam meg, hogy az európai szenteknek a normális emberről helytelen, kizárólag vallásos képzetük van, és amit életükkel realizálnak, a normalitástól épp úgy eltér, mint a zsványság, csak az ellenkező oldalon.

Bevallom, éppoly kevésbé szeretnék együtt élni szentekkel, mint haramiákkal. Feszélyeznének oly tökéletességgel, amely annál kihívóbb, minél szerényebb, és annál egocentrikusabb, minél önfeláldozóbbnak látszik. Ezért helyt adok az olyan emberek gyanújának, akik a szentség misztikáját ijesztő önzéssel hozzák kapcsolatban. Itt most a szentek csaknem általános üdvögörséről sem beszélek, mert e motívum vizsgálata messzire vezetne. Ha érdekl, a Brihadaraniaka upanisád e témáról mindent elmond.

*

Mindig csodálkoztam azon, hogy az Egyház Clemens Alexandrinus-t, Origenészt, Cusanus-t, Pascalt nem avatta szentté. Később magától értetődőnek tartottam. Ezek az emberek a kevésbé mutatós utat választották.

Nekem erről könnyű beszélnem, mert csaknem gyermekkoromtól fogva így gondolkoztam: miképpen van az, hogy a szeretet (kereszténység), ami a legértelmetlenebbnek és a legszentimentálisabbnak, és az átlagember érvénysülésében a legabszurdabbnak látszik, ez a szeretet valójában az egyetlen lehetséges komoly életmegoldás, a legtávolabb áll a szentimentalizmustól, végül pedig az egyetlen értelmes, annyira, hogy aki nem éli, nem is tartható normálisnak, és azt nem is vagyok hajlandó másnak, mint hibbantnak, sőt elméjében megháborodottnak tartani. Röviden, a kereszténységen kívül minden életrend abszurd. Az értelemről van szó. Az érzelmek valószínűleg eredettől fogva keresztények. *Anima naturaliter christiana*. De az akarat megváltása a szenteknél nem a helyes megoldás. A helyes: az értelemmel kezdeni. A helyes és az egyetlen és a legnehezebb. Mert ahogy – úgy látszik – az értelemben van valami eredetileg keresztény, az értelemben van valami eredetileg pogány. Szentté nem avatott mestereimben, miután egész ifjúkoromban ez a gondolat foglalkoztatott, ezt az értelmi kereszténységet találtam meg. Később ezért számomra egyetlen ellenfél jelentkezett, a racionalizmus, Európa visszapogányosodása, és ezért lett vezetőm Jakob Böhme, Vico, Saint-Martin, Pascal, Baader, újabban Guénou, Maritain, Ziegler, Kierkegaard. Tovább megyek. Ezért voltam kénytelen – mivel Európa nem elégített ki – a hindukhoz és a héberekhez és a kínaiakhoz fordulni, és így fedeztem fel a hagyományt, az egész emberiségre kiterjedő alapállást, és így találtam meg ebben az alapállásban minden emberi lény centrumában az abszolút normalitásról való tudatot. Az értelem megszabadításán kell kezdeni. Az érzelem és az akarat önmagában vak. Először az értelmet kell felszabadítani, ahogy a keleti metafizika teszi. Meg kell tanulni látni. Európa az értelemben megszabadított embert bölcsnek nevezte el, de az elnevezés ellen tiltakozom. Ez az ember, akire gondolok, a többitől egyáltalán semmiben sem különbözik, és nem emelkedik ki. Nincs is külön neve. Ez, ahogy Csung-ang-ce mondta, a nevezetes névtelenség állapota. Egyszerűnek lenni. Normálisnak lenni. Mialatt a többi csak részlegesen van itt, ez az ember teljes egészében. Miért? Mert normális. Mert az értelemben van az alapállás centruma. Itt van a *fundamentum absolutum*. Minden akarat és érzelmi életnek homálya van. Inkább a megszállottság egy neme. Minden ellen tiltakozom, ami az éberséget lefokozza. Pál apostollal szólva: az akarat alapszava a hit, az értelemé a látás. És nem a hitben, hanem a látásban kell élni. A hit csak vallás; a látás az igazságban való lét. János centrális fogalma ez az igazság, a Szent Szellemet az igazság szellemének hívja (*pneuma tész alétheiasz*). Az embernek önmagát tudatosan és éberen istenhasonlóvá kell tenni. Az érzelem és az akarat szentjei benne ragadnak az időben és a korban, és gyakran ott fel is morzsolódnak. A normális ember értelmi tisztasága túl van az időn, mert a kezdetek kezdetének fényéből szerzett meg, amennyit tudott. Nem hiszek másban, mint a világosságban. Azt a gondolatot, hogy az egyedül helyes életrend a szereteté, csak azért fogadom el, mert ez az egyedül értelmes. Ami ezen kívül van, az nonszensz.

Böhme a prófétákról azt mondja, hogy azok *historisches Wahnban* (a történet örjöngésében) élnek. A szentek szintén. Alázat, áldozat, megadás, türelem, és a többi felfokozott erény nem egyéb, mint a világ végképp elaljasodott voltát hallatlan erőfeszítéssel egyensúlyban tartani, vagyis történelmi feladatot megoldani. A világot visszatartani, hogy ne guruljon az infernoba. A lét fix pontja az értelem.

Hogy szavaimban ne maradjon homály, még azt kell mondanom: a mahájána buddhizmus boddhiszattvának nevez egy embert, aki az akarat és az érzelem megszabadítását másodrendű kérdésnek tekinti. A boddhiszattva neve idegen, az ember maga nem az, mert a hiteles életrendet a kereszténység első korszakában is ez az ember képviselte. Később ebből az életrendből, lehanyatlott alakjában keletkezett a gnózis, még később a misztika. A tettek és az emóciók alig számítanak. Egy a fontos, a világ normális állapotát helyreállítani. Enélkül egyetlen lépést se lehet tenni. Ha valaki a primordiális magatartásról (szeretet) tudomást szerzett, ezt magában éberen kell tartania. Éspedig az ember megszabadultságának fokára való tekintet nélkül. (Hasonlítsa össze azt, hogy a primordiális humánus magatartás a szeretet, és ma egyetemlegesen az emberiség a létért való küzdelem gondolatára épít. Az értelemnek micsoda eszeveszett sötétsége!). A boddhiszattvának egy kötelessége van, miután felébredt: az ember normalitásáról

szóló tudást ébren kell tartania. Tekintet nélkül arra, hogy ő maga a megszabadulásnak milyen fokozatát realizálta. A boddhiszattva fogadalmat tesz, ha a teljes megszabadulást el is éri, az üdvöt visszautasítja, és az életbe mindaddig visszatér, a szenvedést, a bukást, az összetöretést, a halált vállalja, csak azért, hogy az értelem világosságát fenntartsa. Nem jótettek, nem könyörület, nem részvét. Ez az ember a maga szentségével semmit sem törődik, és a megszabadulásban utolsónak akar maradni. Az eredeti istenhasznóságot az egész létben helyre akarja állítani, mielőtt ő maga Istenéhez visszatér. A boddhiszattva az európai értelemben vett szenttől távol áll, már csak azért is, mert a boddhiszattva nem vallásos rang és kategória, és nem kivétel, és nem egyetlen történeti életre szól, hanem metafizikai magatartás, minden életemre (egész létezésemre) és minden emberre érvényes és kötelező életrend.

Amit a magam részéről össze nem egyeztethetőnek talállok:

a szent élet, vagyis az üdv-szenvedély egyéni teljesítménye, vagy

a mindenkire érvényes, egyetlen értelmes, normális életrend megvalósítása. – Ez a kettő nem fér össze.

A szent nem univerzális, hanem individuális életmegoldás, és ezért nem az értelem és a rend, hanem csupán a magasrendűség körébe tartozik. Mindig egyszeri, egyéni, mindig tehetséghez kötött, mindig kivétel. Nem értelmes, csupán nagy. A normális ember az egyetemes rendben helyezkedik el, tehetségre szüksége nincs, bárki által felvehető és élhető, nem magasrendű, nem egyéni, nem egyszeri, nem kivétel, hanem általános és szabályos.

*

Narcissus a patak vizében meglátta magát, és – mint mondják – a megmutatkozás tükörképének félelmetes visszaverődése olyan erővel ragadta el, hogy a patak mellől nem mozdult többé, és elméjében megháborodott. Azóta is az állapotot, amikor valaki önmaga tükörképének bővületébe esik, nárcizmusnak nevezik. A virágok általában (a jázmin kivéve) nőneműek, csak a nárcisz, ez a karcsú, fehér virág hím, és mintha a nárcizmus sajátos és tilalmas gyönyörét kizárólag férfiak számára tartották volna fenn, és mintha ez a démoni vonás a férfi-szellem titkos vétkeihez tartozna. Mert, úgy látszik, senkinek sem szabad, hogy önmagának viragozzék.

Nők a tükörben nem is önmagukat bámulják, hanem az általános nőiség hatását ellenőrzik, tetszelegnek, és tükörképükkel kezdettől fogva olyan szerelemben vannak, amelyhez képest a férfiszerelem csak szurrogátum (lásd Mallarmé: Herodiás). Nárcisz mágikus bűnűségében nincsen szerelem. Heidegger azt írja, hogy a tükörbe nézés reflexió, vagyis visszahajlás, de amit az ember lát, nem a leplezetlen igazság visszaverődése; a tükörkép nem a rejtett valóság átvilágítása. Mindig káprázat marad, tündökölve és fátyol alatt; a legkevésbé magától értetődő, lényegteleniségében semmi valószínűsége sincs, mégis alig van valami, ami hatásában maradandóbb lenne. Éppen ebben a tűnékeny és foszlékony visszaverődésben, amikor megrettennek attól, hogy ez az idegen én vagyok, és ámulatomban a megfoghatatlan azonosságtól nem tudok többé tőle megszabadulni.

Az emberi egzisztencia az önmagával való szembenállással kezdődik. Csak akkor kezdek ténylegesen élni, ha önmagammal szembe tudok szállni. A tükörbenzés a legtávolabb van az önismerettől. Akit a tükör megmutat, az nemcsak hogy nem én vagyok, hanem lényem morbid reprezentációja. A tükör velem szembe nem engem állít, hanem a tükröt. A szellem önmagában való gyönyörködése elkerülhetetlen és tilos. Ezért tiltakozik Rilke az ellen, hogy a róla szóló írásokat elolvassa, miután soha a tükör elől nem mozdult el. Azért nem fogad el más képet önmagáról, mert nem viseli el, hogy másvalaki a magáról látottban megzavarja. Ez a modern pseudoegzisztencia többszörös dimenziójú önáltatása. Az önéletrajz nárcisztikus műfaj, mint az önarckép. Mindig sandít. Augustinus, Rousseau, Goethe önéletrajza, Velázquez, Cézanne, Van Gogh önarcképe. Mindez konfesszió, és minden konfesszió arctalan. Az önéletrajz az önáltatás végtelen dialektikája, megittasodva tükrömtől, megháborodott elmével csak önmagammat látni. A szellem ájultsága. Fals halhatatlanságtudat. A megmutatkozás csak a metapoiézisz jegyében történhet meg, amikor az ember önmagát fensőbb lehetőségében ábrázolja (Dürer önarcképe Krisztus alakjában). Ezért a konfesszió nem megnyilatkozás, hanem démoni öntetszelgés, nem

igazság, hanem varázslat. A festészet nagy veszélye a kiállítás (exhibíció), mint a szellem ájultságának lelepleződése, nárcisztikus aktus, amelyben az ember nem lát és nem láthat mást, mint a tükröt. Ahelyett, hogy önmagát ábrázolná, át nem világított varázslatot nyújt, önmaga képétől lerészegedett szegény bolond, az önmaga megmutatkozásának ízléstelen kábulatában. A nárcizmusnak önmagán kívül nincs témája. Abból él, hogy tükörképét önmagába visszavette. Önmaga csodálatának valamely változata. De a leginkább az önirónia, a nárcizmus felső fokán az önbecézés meggyőzhetetlenül és leleplezhetetlenül magasrendű alakja, mert az igazság megnyilatkozását elvégzettnek tünteti fel, nehogy bárki is hozzá merjen nyúlni, és más világítsa át. Így a tükörkép kábulatába rejtőzve a patak fölé hajlik, és a víztükrön Nárcisszoszt nézi.

Szép nőnek nevezik, aki a testiségről magasabb fogalmat tud nyújtani. Nőnek lenni, egyébként, teljes egzisztenciát betöltő foglalkozás.

A nő, aki saját nőiségén kívül léteire egyéb jogosultságot keres, a kevesebbért odaadja azt, ami több.

*

Megvilágosodottnak mondják, aki az emberi élet határait áttöri, és az életnél magasabb eredetű fényben részesedik. Elmélete mindenkinek van, teóriája csak keveseknek, de amíg merőben teória, önmagába zárt, az élettől külön, többnyire az élet fölött lebeg. Ahhoz, hogy a teória megvalósítható legyen, ami azt jelenti, hogy az elgondolt életrend megvalósuljon, elhatározó lépést kell megtenni.

Címszó: realizálás. A lépést az archaikus korban beavatásnak nevezték. A beavatás következménye, hogy az ember oly erő fölött való hatalmat szerez, amely a teóriát az életgyakorlatba át tudja vinni.

Buddha és Nietzsche megvilágosodásának mozzanatait ismerjük. Buddha maga mondja el, hogy aszkétikus gyakorlatai után, a szent ligetben miképpen ébredt a nirvánába. Nietzsche többször beszél *Sils-Mariában*, minden emberi fölött nyolcezer látnyi magasságban történt megvilágosodásáról.

Legyünk tisztában azzal, hogy itt és ezúttal nem írói teljesítményről van szó, nem is profetikus vízióról, nem is művészi vagy egyéb produkcióról. Ami itt történik, az életrend-alapítás. Minkét esetben. Nem vallás, nem filozófia, nem tudomány, nem művészet. Valamennyinél több és alapvetőbb, mert ez itt valamennyit tartja.

Véletlenül lehet igazságot találni, de senki sem lehet véletlenül igaz. Ezúttal pedig éppen ez az, ami szóban forog. Az igazság sugárzásában igaznak lenni. Semmi egyéb nem fontos.

Buddha megvilágosodásából a hagyomány új fejezete kezdődik, a hinájána és a mahájána, a kínai és a japán zen, a tibeti aszkézis, valami, amit Sákjamuni nem is gondolt, és nem is mert gondolni, és nem is gondolhatott, mégis abból az egyetlen világos pillanatból fakadt, mintha valaki ezer évekre sok milliárd ember számára új bázist teremtett volna a földnek, és új napot, hogy fényével azt megvilágítsa és melegítse.

Nietzsche megvilágosodásából nem következett semmi. A hagyományban, ha a teória az életgyakorlatba áttör, olyan, mint a megszabadulás. Az emberiség általános és közös ügye. Buddha minden szava és lépése mindenki másra érvényes és kötelező. Európában nincs tanítvány, legfeljebb epigon. Az emberiség nem az egyetemes megszabadulás (megváltás), hanem a verseny jegyében áll, amelyben mindenki első akar lenni. Egyszeri aktusok, amelyek mindenki másra érvénytelenek. Mintha nem is lenne egzisztencia, csak szituáció. Egyéni teljesítmény. Aki a világosságot nem saját maga éri el, az a világosságot elvesztette. Az egyik ember a másik művében nem részesedik, csak élvezi azt, és utánozza (esetleg meglopja). Az egyik ember a másik eredményeit nem használja, legfeljebb kizsákmányolja. Nincs előd és utód. A közös munka meghittsége elveszett, mert a megszabadulásért tett erőfeszítés egyéni. Mindenki önkényes helyen kezdi, és ha be is fejezi, következménye nincs. Ha a megvilágosodás másra érvényes is, soha nem fenntartás nélkül. Egyik ember a másik számára követhetetlen. Miért?

Nem kell okvetlenül Buddha és Nietzsche nevéhez ragaszkodni. A két személy lehet Rámakrisna és Pascal. Lehet Jádzsnyavalkja és Cusanus. Amit Buddha vagy Rámakrisna vagy Jádzsnyavalkja mond, az nemcsak mindenkinek szól, hanem azáltal, hogy szól, ténylegesen

mindenkit meg is szólít, és megszólalásra szólít fel. Nem térhetek ki előle. Nincs mellékszempont, és főként semmi sem marad rejtve. Megvilágosodás, amikor valaki önmagát tökéletesen átvilágította, és ezt a maradéktalan átvilágítást mással közli, és mástól is kívánja.

Nem igazságot vár, hanem igaz életet.

Nem azt, hogy igazat mondjon, hanem hogy igaz legyen.

A hagyományban a generális konfesszióban megtisztult lény (szent) önmagában a lét egészét minden embernek megnyitja. Abból, amiből Buddha százmilliók számára világosságot fakasztott, abba Nietzsche beleőrült. Európában Pascal, Cusanus lehet magas és megrendítő, Keresztes Szent János, Augustinus, Teréz lehet emberi és mély, mindig van valami összemérhetetlenség között, amit mond, és az ember között, aki beszél. Nem túlzás, nem szerep, nem hazugság, nem kicsinység, nem önáltatás, nem árnyék vagy szenny vagy ízléstelenség vagy féltékenység, nem a korhoz vagy a történeti helyzethez való alacsony alkalmazkodás. Valamije ennek az embernek nincs, ami Buddhának van. Tudom, ha Buddha valamit mond, tényleg ott van, ahol van, és látom. Cusanus, Pascal, Nietzsche, Keresztes János, Teréz, Kierkegaard, Augustinus? A hitelesség, ami Európában a hagyományhoz viszonyítva nincs. A hiteles életrendnek ez a hiánya teszi Európa gondolkozását és vallását és tudományát fantazmává, amelynek nincs valósága, s amely mögött többségben kicsiny férgek élnek, hiú és kapzsi, hóbortos és mérgezett lények, akik semmitől se félnek úgy, mint saját gondolataik radikális konzekvenciájától.

*

A megfogalmazásnak pontosnak kell lenni, nehogy akár az egyik, akár a másik oldalon félreértésre adjon alkalmat.

Minden valószínűség szerint a Galilei-perrel kezdődött. A pert a klérusnak el kellett veszítenie, mert a papságnak csupán az emberi üdv fölött volt szabad örködni, és a természet dolgaira sem tudása, sem hatalma nem terjedt ki. Éppen ezért abba a vitába, hogy a Nap forog a Föld körül, vagy fordítva, beleszólni nem is volt illetékes. Az üdv kérdéseire természeti ténymegállapításnak semmiféle befolyása nincs. Az ember élhet magasrendű és szellemileg jelentékeny életet, tekintet nélkül arra, hogy a gravitációról mit tud. Az életrend helyességét erkölcsi és vallási magatartás dönti el, és erre annak az ismeretnek, hogy a csillagászati rendszerben a bolygók miképpen keringenek, hatása és befolyása egyáltalán nincs. A klérus részéről illetéktelen beavatkozás volt, hogy tapasztalati tényeket kétségbe vont, mint ahogy illetéktelen volt később, amikor a tudomány nevében asztronómiai vagy fizikai vagy biológiai vagy pszichológiai ténymegállapításokból az üdvre vonatkozó messzemenő, főként tagadó következtetéseket vontak le. A klérusnak arra az álláspontra kellett volna helyezkednie, hogy a természettudományos kutatás nem tartozik a papság feladatai közé. A tudomány alacsonyabb ismeretkörben mozog. Az ismeretkör eredményeinek szellemi jelentősége nincs. A Galilei-ügyet azonban a klérus hatalmi problémává élezte ki.

Abban az időben a papi (szellemi) kaszt már régen nem rendelkezett azzal az értelemmel, amely különbséget tudott volna tenni a magasrendű és lényeges tudás (a hindu *paravidja*), és a természeti-tapasztalati tudás (*aparavidja*) között. A klérus ekkor már az Egyházat bitorolta, és világhatalmat gyakorolt. A klérusnak a Galilei-per el kellett volna veszítenie, nem azon az alapon, hogy a természettudományos ténymegállapítással szemben a Tórára hivatkozott, holott a Tóra sehol sem tanít asztronómiát, sehol se mondja, hogy a Nap forog a Föld körül, vagy a Föld a Nap körül, mivel a Tóra *paravidja*, vagyis az emberi sors lényeges kérdéseire vonatkozó tudás – a Föld mozgása, vagy mozdulatlansága pedig tapasztalati kérdés.

A Galilei-per után Európában (egy-két gondolkozó kivételével) két hibát követtek el. Az első, hogy a klérust összetévesztették az Egyházzal, vagyis nem vették észre, hogy az emberiség szellemi egységének közösségét és intézményét a klérus világhatalmi becsvágyra használta. Ehhez képest az egész vonalon az Egyházat támadták, a kinyilatkoztatást kétségbevonták, vallási és erkölcsi tételek és életrend ellen vezettek hadjáratot, más szóval Európa szellemi egységét darabokra törték, és Európát demoralizálták. A második éppen olyan fontos: az elsőrendűen és másodrendűen jelentős tudás (*paravidja* és *aparavidja*) között éppen úgy, mint a klérus, nem voltak képesek különbséget tenni, és amíg azelőtt jelentéktelen természeti ügyekben is a

kinyilatkoztatásra hivatkoztak, most az emberi akaratszabadság, a halhatatlanság, az erények és bűnök kérdéseiben is fizikai és biológiai és pszichológiai tényekkel óhajtottak bizonyítani.

Ami a Galilei-per után következő századok gondolkozásának általános irányát – főként annak az iránynak jellegét, amely önmagát szerette a felvilágosodás tudományának nevezni – eldöntötte, nem, sőt egyáltalán nem igazságkutatás volt, hanem a Galilei-per által ütött rés kitágítása, és a perben való győzelem kiszélesítése. A cél az Egyházon még egyet ütni és rúgni, még egy darabot belőle kitépni, még egyet hahotázni rajta, és még egyszer lesújtani reá. Az egész felvilágosodás, élen természetesen Voltaire-rel és az enciklopedistákkal, ennek a kajánságnak jegyében állt. Később Darwin, Marx, Freud, Feuerbach, Drews számára az igazságkutatás elég másodrendű. Egyetlenegy valami volt lényeges, amivel a tömeges többség tetszését kivívták: az Egyházat robbantani, hogy ezt a tömeges többséget végre tehermentesítsék a spirituális és morális és vallási kötelezettségek alól, és feláldozzák az oly rettenetesnek érzett kereszténység nyomása alól, és az anarchikus életévezetek számára az ösztönöket mindennemű fegyelem alól felszabadítsák, és az emberi létben ne legyen más fontos, mint az élet által nyújtott javakat felhabzsolni, az életet élvezetnek tekinteni, és az kirabolni.

Az olyan zszurnalizmus szintjén mozgó szerzők számára, mint amilyen Darwin, Feuerbach, Marx, Freud, Drews, ez megbocsájtható. Ki van zárva, hogy ez a kajánság megbocsájtható legyen Nietzschének, aki bizonyos tekintetben ennek a kajánságnak fő alakja lett, a gúnynak, a papi hazugságok ellen való rohamozásnak, a korlátolt ateizmusnak, a dühödt keresztényellenességnek, a szemtelen, hamis, buta és hahotázó kinyilatkoztatás-kritikának, és végül annak az elvakultságnak, hogy a merő életértékeket az abszolút létértékekkel összetéveszti, sőt összezavarja, sőt az életértékeket a létértékeknél magasabbra tartja. A döntő az, ami az életnek használ. Vagy: Igazság a tévedésnek az a fajtája, amely bizonyos fajta ember számára a tenyészetet a legjobban biztosítja. A paravidja és az aparavidja között Nietzsche sem tudott különbséget tenni. Még azzal is megpróbálkozott, hogy mindennemű értéket itt, ebben az életben szilárdítson meg és abszolutizáljon, vagyis elmezavarra valló kísérletet tett arra, hogy a magasrendű szellemi tudást beleolvassza a gyakorlati- és természettudásba, más szóval a magasabbat az alacsonyabbba.

Az Egyházat nem a felvilágosodás által feltárt igazságok tették tönkre. A felvilágosodás nem talált, de nem is keresett igazságot, mert a jellegzetesen felvilágosodott gondolkozók egyetlen, ismételt és hangsúlyozottan egyetlen tevékenysége sem az igazságkutatás volt, hanem bosszúhadjárat az Egyház és a kereszténység és a vallás és a spiritualitás ellen, és (egészen kevés kivétellel) minden, az utóbbi négyszáz év alatt kimondott gondolat nem az igazságkutatás, hanem az Egyházon való bosszú jegyében keletkezett, éppen ezért a *fundamentum absolutum* szempontjából zérusnak tekinthető, mintha senki sem mondott volna semmit.

*

Tudásunk kicsiny, vagy inkább rengeteg tévélmeletünk van, és annak a valaminek, amit tudománynak neveznek, minden művelete rossz. Ezért keletkezhetett a tévedés, hogy az ember az állattól csupán fokozatban különbözik, vagy ami ugyanaz, az embernek valamiből mennyiségileg több van, mint az állatnak. Közhiedelem, hogy a létezés rangjában visszaesett embert állatnak kell nevezni; ezen alapszik a darwinizmus, amely azt tanítja, hogy az állati és az emberi lét között zökkenő nincs, és a freudizmus, amely azt hiszi, hogy a pszichológiai nehézségeket állati gátlástalanság bevezetésével el lehet tüntetni. E tévtannak Nietzsche is felül, és a többenél csak annyival jobb, hogy a hülyeségtől, amit mond, többször és szemmel láthatóan megretten.

Ma, amikor a humánus lét általános szintje az egész vonalon süllyedőben van, semmi sem látszik bizonyosabbnak, mint az, hogy nem a lét szimplább és ártatlanabb állati, hanem éppen az állatétól teljesen idegen, határtalanul bonyolultabb és feldúltabb fokára esünk vissza, amely depravált humánus az állathoz nem közeledik, hanem attól távolodik. Ezt az új kategóriát Kierkegaard óta általában démoninak hívják. A humánus létszintje alatt nem az állati fekszik, hanem a démoni. Ha az emberi egzisztencia rangjáról leszédül, nem állat lesz, hanem démon. Ez a démon megmarad humánusnak, csak feldúltan, elzüllötten, romlottan, morálisan és értelmileg

egyre hitványabban és sötétebben humánusnak, vagyis a démoni mindig emberi marad, csak lefokozottan emberi. A Brihadaraniaka upanisád azt mondja, hogy az emberi egzisztencia ismertetőjele: az áldozat az állat. A lét akkor emberi, ha az ösztönök biológiai élete szüntelenül áldozatban áll (ég), és az élet feláldozása teszi azt, ami a humánus. Az emberi életre jellemző, hogy mindig több, mint élet, és többnek kell lennie.

Fordítva nincs így. Ha – mint ahogy ma történik – az ösztönök biológiai életének az emberit áldozzák fel, az ember nem az állati szintre süllyed vissza, hanem egyfajta rendetlenségbe, nem az éles állati ösztönök közé, hanem alvilági homályba, és nem az állati létben tér magához, hanem lényegét veszti, hitvány, aljas, link, svihák lesz, sőt önmagát tökéletesen el is vesztheti. De ezen felül még több és végzetesebb: ha az ember a biológiai életért az értelmet és a morált és a rendet feláldozza, még a biológiai életet sem éri el, mert a démont az jellemzi, a világot és önmagát annyira feldúlja, hogy akinek ebben a bomlottságban először el kell pusztulnia, az önmaga.

Gátlástalan állat az ember számára nincs. Felszabadult állati lét az ember számára nincs. Ha az emberi alapállás felbomlik, az ember nem állattá válik, hanem korrupt emberré. A leszédült emberi egzisztencia alatt nem a rousseau-i vagy darwini vagy freudi vagy tolsztoji vagy nietzschei paradicsomi ártatlanságú kérdéstelen állat világa nyílik meg, hanem a démonok inferója. Egzisztenciánk a humánus léthez van kötve, és a humánusnak meg nem változtatható létrendje van.

*

Ha van ősnövény és ősnyelv, és van emberi alapállás, őshang is van. Ezért a rigó és a fülemüle zenéjének viszonyát az őshanghoz mindenki le tudja mérni, és azt is, hogy Mozart zenéje miben és mennyiben rokon a fülemilével, Beethoven zenéje a rigóéval.

Most nincs szó arról, hogy az ember júniusban, kis eső után a kertben alkonyat felé a hím sárgarigó örökké egyforma, és a világ végéig megunthatatlan sáfrányvillogású három ütemének ujjongását hallja. A madárzene áttörés a transzcendenciába, anélkül, hogy a konkrét életből egyetlen lépést tenne kifelé, s az életet elhagyná. A madárhang az egész földet magával viszi. Az emberi zene a világtól mindig elszakad. A hím rikoltására a nő apró, szaggatott, kicsit formátlan, főként illogikus gügyögést hallat, mire a hím újra felujjong, és a nő megint, sajátos női hangon, mintha jelentéktelenségét fölöslegesen hangsúlyozná, ismét csiripel. Ha ez kétszer-háromszor ismétlődik, az embernek az a benyomása, hogy családi perpatvar tanúja, és olyan légkörtisztító veszekedést hall, amely a szerelemben a megegyezés el nem engedhető feltétele.

Hősnek lenni annyi, mint a sorshoz hűnek maradni. Vállalni azt, ami szenvedés, küzdelem, véletlen, halál, bűn. Ha valaki ezt magában tudatossá teszi, és magára veszi, valamely magasabb fokozatra lép, egyedül akarja megoldani az egészet, vagy legalábbis átveszi a vezetést, önmagán kívül senkiben sem bíz, mert lehetetlen ebben a világban bármire is számítani. Ez a hőrsz veleszületett önbizalma. A hős élete a sikertől teljesen független. A legtöbb hős dicsősége bukásában van. A tragikumot eleve beleszámította. De ez így van helyesen. Kétségtelenül ez a legszebb élet, alakra, fényre, nem mert a legmutatósabb, hanem mert minden egyébnél ragyogóbb. Minden bizonytalansággal éretlen, és az is marad. A hős mindig serdületlen, mint Ardzsuna és Akhilleusz. Hősnek lenni annyi, mint küzdeni, és pedig eredménytelenül. Ezért a heroikus egzisztencia tragikus.

Álmodni annyi, mint az egészben maradéktalanul elolvadni. Heidegger Mozartot Isten lantjának nevezte. Ezen a lanton olyan zene szól, amelyben nincsen ellenállás. Odaadottnak tudja magát, és zenéje tulajdonképpen semmi egyéb, mint továbbadja azt, amit befogadott. Sehol nem ütközik, még csak nem is súrlódik. A feketerigó heroikus harsonája mellett a fülemile csak akkor kezd, amikor a nap lehajlik, és éjszaka énekel.

A madarak zenéje inkább zene, mint az embereké; az emberi zene nagyobbik felében beszéd. Ezért mondják, hogy az emberi zene tökéletlen logosz. És a zene minél magasabb, annál inkább közeledik a madarakéhoz. A madárnak nincs is szüksége hangrendszerekre és hangsorokra. Egyetlen hangban tud örülni és kétségbeesni, reszketni és ujjongani, egy hangban ájult és sóvár, zokog, hív, csalódik, játszik és imádkozik, tudatosan és ekstázisban. És mindazon, amit énekel,

mint Gabriel Marcel mondja, rajta van a valóság harapásának nyoma. A madár hangjában és hangjával semmit egymástól nem választ el.

Beethoven zenéje tele van heroikus rigómotívumokkal. Kihívó hősiesség, amely az összes hatalmakat viadalra szólítja fel. Mozart zenéjében az emberi lény közbeiktatása nélkül a lét szól, mint álom, a világ első állapotáról, amikor a világosság és a sötétség még nem vált el. A rigó a világból kivált, szemben áll, felébredt és megszületett. A fülemüle nem akar megszületni és felébredni.

Az őshang megnyilatkozását a héberek *bath qol*-nak nevezték. A kifejezés maradéktalan megértésének kulcsa elveszett; ma általában úgy fordítják, hogy az égi leány hangja. Ez az a hang, amelyben együtt van a mennydörgés és a cseppek sziszegő nesze, amikor szélcsendben a tenger színére hullanak, a gyermeksírás, a próféta hangja, a Máté-passió és a vásári harmonika, a sóhaj és a pullmann-kocsi kerekeinek kattogása.

*

A félúton megrekedtem. Elértem, hogy semmiben se legyek se bennfentes, se szakember, de nem sikerült, hogy olyan legyek, mint Csuang-ce görcsös fűzfája, amit senki sem tud felhasználni semmire. Mindig rossz állampolgár voltam, mert az aktuális kategóriák közül sem a polgári egzisztenciához, sem a bohémekhez, sem a forradalmárokhoz nem alkalmazkodtam. A közkeletű életmegoldások közül számomra kivétel nélkül mindegyik kezdettől fogva fals volt, kompenzációjával együtt, amit viszont unalmasnak és ízléstelennek tartottam. A leglényegesebb, amit magamban találtam, a pontatlanság, olyan értelemben, hogy sérült egzaktitás, bizonyos démoni másodrendűség, amelynek következménye a felületesség, a könnyelműség, kétségtelenül gyávaság és szellemi paráznság (eklekticizmus). Ez a pontatlanság és a felületesség és az elsietettség eredménye. Általában szívesebben hagytam ott valamit, mint amilyen örömet a megtalálás szerzett. Terhemre volt. Soha kívülről feladott munkát jól nem végeztem el. Később, már ötvenen túl, erőimet elszántan a pontos köteleességteljesítésre összpontosítottam, de nem volt eset, hogy ne hagytam volna ki. Fájdalmas volt, és újra kezdtem. Nem rejtőztem el átöröklés, konstelláció, alkat és egyéb elméleti igazolásokba, hogy magamat fölmentsem. A komolytalanság életjogám centrumában áll, de itt is kihagytam. Tudtam, hogy egzaktak lenni annyi, mint a zsenialitásról lemondani, de azt is, hogy az egzaktitás morális kvalitás. Nekem az utóbbira lett volna szükségem. A rafinált bujkálást és a leplező hazugság-dialektikát egy időben feladtam, de inkább azért, mert már ízlésem kifinomodott, és becsvágyam megnőtt. Mindezt fölöttébb töredékesen, és mint par excellence modern ember, lompos nagyság-szurrogátumban. Nem volt bennem türelem, hogy fensőbbrendű lényemhez hű legyek, de nem volt bennem éthosz, hogy arról lemondjak. Sikerült semmit sem jobban tudni, de nem sikerült ezt a végső pontig beismerni. Azzal sose volt baj, amit tudok, csak azzal, ami vagyok. Valamiért mindenkinek vissza kell térni. A léha pap és a vezeklő szélhámos között, mint melankoliás hűtlenségben álmodozó hitetlen, és virtuóz hazug, aki a bűnbánatot sem tudja komolyan venni.

*

Nem tudni pontosan, ki volt, aki a magyar szó rendről azt állította, hogy a szavak a mondatban fontosságuk sorrendjében helyezkednek el. A lényegesebb kerül előre, mert a hangsúly a mondat elején van. Az illető valószínűleg nem volt magyar. Nyelvelméletünket németek csinálták, de mindenesetre a német filológia hatása alatt.

A mondat szórendje nem lehet önkényes. Csak ha a költészetben a nyelv átlaghőmérséklete magasabb, a rendet a hőfoknak megfelelő szabadság dönti el. Minél nagyobb a tűz, annál többet szabad. Ha a hev nincs meg, a nem szabatos szórend – mert indokolatlan – retorikus és patetikus marad. Ebben az esetben a mondaton nem a rend, hanem az indulat uralkodik.

Az a megállapítás, hogy a mondat hangsúlya elől van, tévedés. Ez az állítás semmivel sem igazolható. Ellenkezőleg, a legfontosabb a végső szó: a záróakkord, ahol az értelem eldől, és ahol a mondat visszavonhatatlanná válik. Ezért az utolsó hely az állítmányé. Ez a végszó. A befejezés. Mint a matematikában és a logikában a konklúzió, mint a drámában az utolsó jelenet, mint a gyűlésen a záróbeszéd, mint a mesében a tanulság.

Az előrehozott állítmány a mondat egyensúlyát megbontja. A szerkezet alapja nem a grammatika, hanem az indulat. A nyugalom elvész, és a hangulat befolyása alá kerül. Minél előbbre helyezik az állítmányt, annál jobban közeledik a kiáltáshoz, ahol a szavak nem logikus rendben, hanem a szenvedélykitörések feldúltságában állnak. Nem is pongyolaság, hanem esztelen üvöltözés. A sajtó nem azt mondja, hogy a kormány megbukott, hanem: megbukott a kormány. Miért? Mert a szenzáción felujjong. Ha az állítmány előre kerül, az – mert rendkívüli szórendet használ – nyugtalanít, és izgalmat kelt. A higgadtan felépített, komoly kijelentést tartalmazó mondatban az állítmány, mint a kijelentés tulajdonképpeni súlya, a végső helyen tartózkodik. Rossz költészet, újságírás, konyhanyelv, hevenyészett és rosszhiszemű szónoklat, meggondolatlan rögtönzés arról ismerhető fel, hogy nem beszél, hanem ordít és szaval és agitál. A mondat grammatikai értékét a szabatos szórend dönti el, és ennek ismertetőjele, hogy a mondatot – hacsak az eltérésre nincs valami különös ok – az állítmány zárja be. Minden mondat olyan mérleg, ahol az alany vezetése alatt az első serpenyőben a mondatrészek állnak, a másodikban egyedül az állítmány, amely az egyensúlyt megteremti. Az állítmány a mondat nevezője.

A költészet szórendjét az ihlet temperatúrája határozza meg. A próza nemességét a szabatos grammatika. A kettő közt van az, ami sem nem ez, sem nem az, rendetlen és súlytalan fecsegés, vásár, kiáltozás, zűrzavar, utca, reklám, szenzáció, akár kimondják, akár nem, semmit sem jelent.

*

Martin Buber azt állítja, hogy életünk intenzitásának három fokozata van. Az első, ha valaki a közvetlen kinyilatkoztatás körében él. Így élt Buddha és Mohammed és Baal Sém Tow. Ez a mítosz.

A legenda erőtlenebb. Az ember nem a kinyilatkoztatás világában, hanem az arra való emlékezésben él. A harmadik a kétely, a feledés, a kritika, a tagadás.

A fokozatokat meg lehet fordítani. El lehet indulni a kritikából, és fel lehet emelkedni a legendába, vagyis az emlékezésbe. Az egész csak azon múlik, hogy az ember el tud-e merülni abban a mélységben, ahol az emlékek együtt vannak. Tudom, hogy ez lehetséges. S innen fel lehet emelkedni a mítoszba, és az ember a közvetlen kinyilatkoztatás tanúja lehet. Ez is lehetséges, mert minden ember magában őrzi a világban lejátszott minden esemény emlékét, és az örökben azt a mestert választja, akit, legjobban megszeretett.

Közvetlen kinyilatkoztatást tenni? Ez az emberi lét legnagyobb vállalkozása. Jakob Böhmén kívül Európában ezzel a feladattal senki se bírt. Kinyilatkoztatás alatt a hiteles életről szóló tanítást kell érteni.

*

Visszatérni csak oda lehet, ahol az ember már volt.

Először a újkorból a kereszténységbe tértem vissza, anélkül, hogy az újkorral való közösséget, és nehézségeinek vállalását megtagadtam volna, anélkül, hogy hozzá hűtlenné váltam volna, hiszen méltónak találtam a gyűlöletre és az ellene való lázadásra, és soha nem vettem meg annyira, hogy dicsérjem.

Aztán a kereszténységből a hagyományba tértem vissza, oda, ahol a kereszténység is otthon van, a héberek és hinduk, a kínaiak és az egyiptomiak, az indiánok és a görögök közé, oda, ahol a kereszténység is megszületett, ahol minden gondolat és szokás, rítus és eszme, törvény és tudás annyira hasonló, hogy felcserélhető, és mindaz, ami van, még egymáshoz egészen közel áll.

Aztán a hagyományból visszatértem az *alapállásba*, a *fundamentumra*, a *status absolutus*-ra, anélkül, hogy megtagadtam volna akár az újkort, akár a kereszténységet, akár a hagyományt, az egészet magammal hoztam és helyére visszatettem, és a

létbe visszatértem anélkül, hogy
az életet megtagadtam volna,
oda, ahol semmi sem hasonló, és nem rokon, és

nem felcserélhető, hanem
 egy
 ahol semmi sem szabálytalan, hanem normális,
 amihez képest minden egyéb
 viszonylagos és esetleges és múlandó,
 ahol az ellentétek összetartoznak,
 kint és bent ugyanaz,
 tűz és víz egymásban van, mert
 középpont,
 egyetlen,
 lét,
 mozdulatlan és örök.

*

A tizenhetedik és a tizennyolcadik században sokat és sokan törték a fejüket az emberek között levő különbségeken, és a francia forradalom racionalista dőresége az egyenlőségről minden valószínűség szerint ebből a fejtörésből keletkezett. Az egyenlőség az egység megrablása, mondja Saint-Martin. A racionalista számítás alapja rossz. Egyenlőséggel kalkulál, holott az emberi közösségben nem az egyenlőség, hanem az egység megvalósításáról és mindig újra megteremtéséről van szó. Egyenlőség csak merőben kvantitatív tényezők között lehetséges. Ilyesmi a matézis absztrakt terében van, sehol másutt. Az élőlények létének kétségtelenül sajátos törvénye, hogy minden lény minden esetben (egészen biztosan egy nála magasabb egység analógiájára) önmagában zárt és önálló egységként él, elhatárolva, mindenki mástól szemmel láthatóan és kitapinthatóan külön. Az élőlények akár felbomlanak, akár összenőnek, nem valamely indifferens halmaz keletkezik, hanem újabb kvalitatív egység, amelyen belül a tényezők nem egyenlőek, hanem különböznek, kizárólag azért, mert más egységben egyesülnek. Az egység feltétele pedig, hogy az elemek egymástól különbözzenek. Ha az elemek egyenlőek lennének, az ember azokat el se tudná választani. Az egyenlőség-eszme ezt a konfúziót teremtette meg, és ez a zűrzavar az, amely az egységet kizárja. Egyenlőséget teremtett, ezzel pedig az egységet megrabolta.

Az egyenlőség modern társadalma, vagyis a demokrácia hibás racionalista kalkuluson nyugszik. A demokrácia ügyefogyottság, a szocializmusról nem is szólva. Szüntelenül megakadályozza magát abban, ami normális létének egyetlen feltétele. Az élőlények életének törvénye az egység; az egység az elemek autonóm különbözőségén múlik. A demokrácia a szocialitásnak konfúzus alakja. Egyenlőségről szó sincs, és már csak azért sem lehet, mert végeredményben és tulajdonképpen mindenki egységre gondol, de a rossz kalkulus következtében az egyenlőségről azt hiszi, hogy az egységet az egyenlőséggel valósítja meg. Az egyenlőség azonban az egység megrablása. Ahol az egyenlőség nevében a demokrácia az emberek között levő különbségeket likvidálni akarja, közben nem veszi észre, hogy a különbségek eltüntetésével (az egyenlősítéssel) felfordulást teremt. Az egyenlőség szorgalmazásával a társadalom mindig konfúzusabb lesz. Ezt a teljesen összezavart alakzatot hívják szocializmusnak, amelynek célja: ahhoz, hogy a társadalom homogén legyen, minden különbséget ki kell irtani.

Amit az ember kíván, és mindig is kívánt, az az egységes közösség, az integrált társadalom, amelyen belül minden tényező (nép, kaszt, nyelv, osztály, vallás, csoport, egyén) a maga különbségeinek és tulajdonságainak teljes fenntartásával egyesül, már csak azért is, mert csak a kellőképpen differenciált tényezők integrálhatók. Egybefolyó határokkal és tisztázatlan körvonalakkal, vagyis nem autonóm léttel rendelkező elemekből egység nem teremthető. Pillanatnyilag ma a magasabb fokon élő társadalmakra nem is a demokrácia a jellemző, hanem a társadalom elemeinek egymáshoz való közelsége, és a viszonyok tisztázottsága, vagyis a közösség integrált volta. Alacsonyabb szocialitásban élő társadalmak dezintegráltak, az osztályok és a kasztok és a nyelvek és a nemzetek között levő viszonylatok tisztázatlanok, a tényezők nem kapcsolódnak, a szervezet szabálytalan és rendetlen. A kapcsolatokat nem építették ki, az

individuumok nem unanimitásban élnek, hanem egymással szemben bizalmatlanok, és egymást nem ismerik, és egymástól félnek. Mindez a dezintegrált társadalom ismertetőjele.

A gazdasági különbségek kiegyenlítése a társadalmat nem teszi integráltabbá, vagyis az egyenlősített jövedelem az emberek között levő távolságot nem rövidíti meg. De a távolságot nem rövidíti meg a politikai jogok kiterjesztése sem. Még kevésbé teremt integrált társadalmat az egypártrendszer. A modern diktatúrák extrém dezintegrált társadalmak, ahol nemhogy nincs egység, hanem a politikai hatalom könnyebb érvényesítése érdekében külön ügyelnek is arra (államvédelem), nehogy a csoportok és az egyének és a vélemények integrálódjanak. Ezek a pszeudoszocialitásban élő népek, ahol az egység megvalósulása ellen tudatos szociális dezorganizáció folyik. Ahol az integrálódást többször terrorral kell megakadályozni.

Kár furfangos elméletekkel kísérletezni, és még nagyobb kár terrort alkalmazni. A dolog nyitja egyszerű, még csak kötetekre sincs szükség. Az egész tudás tíz sorban elfér.

A modern demokratikus társadalmakban a differenciálódás teljes megszüntetésével gombnyomásra kormányozható homogén halmaz (tömeg) kitenyésztéséről van szó. Ha valahol, az egység megrablása itt mindenki számára látható. Egy társadalom minél uniformizáltabb, és az emberek között levő különbségeket minél inkább eltüntetik, annál dezintegráltabb, és annál távolabb áll az egységtől, vagyis a normális társadalmi léttől. A társadalom közszellemét és szervezetét tekintve lehet szociális (integrált), de lehet szocialitásban erőtlen (dezintegrált). Szociális a társadalom, amely individuumai tulajdonságainak differenciálódását elősegíti, és a szervezet ezt szolgálja; szocialitásban erőtlen (dezintegrált) a társadalom, amelynek szervezete a különbözőség elé akadályokat gördít, uniformizál, az egység látszatát tartja fenn, valójában önmagát egyenlősítéssel dezintegrálja.

Persze a kollektív önismeret nehéz. Az egyéni önismeretnél sokkal nehezebb, mert kevesebb és egyszerűbb törvénye van. Lao-ce szerint csupán egy: nem beleavatkozni. Aki csinálja, elrontja. Aki javítani akarja, tönkreteszi. – A kontárok szüntelen tevékenyek.

*

A normális emberről keveset tudunk, azt az egyet azonban biztosan, hogy annak egyéni különbözősége az általánossal nem ütközik, hanem azt kiegészíti. Ma elérhetetlen. Az egyénnek és az általánosnak ma szemben kell állnia, ezért nincsen sem normális individuum, sem kollektívum, csak korrupt én, és csöcselék.

A normális emberben az egyéni különbözőség és az általános azért egészíti ki egymást, mert ez a normális ember életkoncepciójából így következik. A mi életkoncepciónk rövidlejáratú. A biológiai élet határán lezárul, és életünkbe be vagyunk zárva. Itt kell megcsinálni és elérni mindent. Az idő rövid és a határ szűk. Századokig tartó rossz információ következtében felültünk annak a tévhitnek, hogy életünkkel lényünk is megszűnik, és így létezésünknek legnagyobb részét nem elvesztettük, mert azt az ember nem vesztheti el, hanem tudatunkban elhomályosítottuk. Mindent itt és azonnal; sietni, és amit csak lehet, felfalni és összegyűjteni és kizsákmányolni, sóváran és bőszülten és alattomosan. A hosszúlejáratú életkoncepcióban nem kell sietni. Van idő. Ma percekben, legfeljebb napokban számolunk. Buddha számára az idő egészen más volt. Azt mondja, hogy a lét olyan, mint az ezer lépés széles, ezer lépés hosszú és ezer lépés magas kőköcka, és ha valaki minden ezer évben puha gyolccsal megsimítja, a kocka előbb kopik el, mint a lét megszűnne. Van ilyen hosszúlejáratú élet. Vannak nők, akiknek arcán látszik, hogy az életről való végtelen gondoskodásra rendezkedtek be, és a biológiai élethatáron csak mosolyognak. A boddhiszattva attól a pillanattól kezdve, hogy felébredt, a végtelen élet tényét tudomásul vette, és tudja, hogy művét az emberiség végleges megszabadulásáért határtalan időig minden újabb és újabb testetöltésben folytatnia kell. Ez, természetesen, jelkép. Mint ahogy az újratestetöltés is a minden határt megnyitó végtelen lejáratú élet jelképe, életé, amely létté nyílt. A biológiai határok közé zárt élet alacsonyrendűsége pedig nem azon múlik, hogy rövid, hanem hogy ebben a rövidségben kénytelen lényegtelen lenni. Az élet csak a végtelenségben válik és válhatik szubsztanciálissá. Az élet koncepciója minél hosszabb lejáratú, annál kevésbé van én és tömeg. Annál kevésbé zárja ki egymást individuum és kollektívum. A végtelen nyíltságban egyén és általános nem ütközik. Van időnk és terünk bőven, mindenkinek

jut, mindnyájan elférünk, mindenki lehet bántódás nélkül saját maga, nem kell félni és elbújni és hazudni és gyűjteni és falni és sietni.

*

Kisebb zökkenőktől eltekintve Napóleontól a világháborúig Európában béke volt, viszont – a gyanútlanokat kivéve, akik egyébként sohasem számítottak – azt a békét senki sem tudta (és nem is volt hajlandó) komolyan venni. Nem mintha háború fenyegetett volna. Sokkal inkább, mert a béke korrupt volta kíváncsossá tette – nem éppen a háborút, de biztosan azt – hogy ennek a gálád és idióta korszaknak vége legyen. A háború kitörését 1914-ben, és az orosz forradalmat 1917-ben azért kísérte olyan örömgujjongás, mert azt hitték, e korrupciótól sikerül megszabadulni. A romlott békében még az ördög is szabadítónak látszott. Persze a húsztól negyvenig tartó béke még korruptabb lett. Ma, a harmadik békében a helyzet lényegesen más: az ember vagy a béke, vagy a háború egyértelműségére sóvárog, mert ez itt egyik sem, mint Heidegger mondja, és nyomában Camus a gondolatot oly meggyőzően kifejti. A béke ugyanis nem az, hogy az ágyúk nem szólnak, és csendbe burkolózva elaljasodásában az embert a lövöldözés nem zavarja. A békének egyetlen alapja van, és ha a békét nem az igazságra építik, az feltétlenül és holtbiztosan minden esetben újra meg újra felbomlik. Éppen ezért megegyezések vagy kompromisszumos vagy rendőrség által fenntartott béke nincs; és ahhoz, hogy ne legyen béke, nem kell okvetlenül háborúnak lenni. Amíg egyetlen csepp igazságtalanság él, béke nem valósítható meg. Hénóch az emberiség korrupciójának legsúlyosabb következményét abban látja, hogy *uk esztin eiréné*, nincsen számára béke. A legközelebbi jövőre vonatkozólag értelmes emberek azt jósolják, hogy háború nem lesz, de a háborútlanság és békétlenség hajmeresztő együttműködésében fenntartott igazságtalanság végül elviselhetetlenné válik. Szolovjev a háborús bősültségnek ezt a békés viszonyokra való alkalmazását a háborúk jegyében lefolyt huszadik század után a huszonegyedik századra várja. A lehetőség azonban ennek megvalósulására már megvan, ha a teljes realizálódást még néhány ember akadályozza is. A poshadt ájultság, amely a múlt század polgárságának békéjét jellemezte, kellemesebb lehetett, mint a jelenkori, amikor a terrort világoskék érzécsbe csomagolják. Főként kellemesebb lehetett a hatalmasok részére, mert akkor bűncselekményeik elfedésére a leplező eljárások technikáját alkalmazni tudták. Ma ez már csaknem teljesen ki van zárva, mert a gazságokba beletanult ember, ha az igazságtalanságot letargiával fogadja is, a hatalom blöffjein keresztüllát. Ezért ma minden béketörekvés gyanússá lett, mert más béke, mint Szolovjevé, az édeskés terrorba és a züllött jólétbe burkolt hitványság, teljesen lehetetlen, és az ember itt áll, szívében a bosszú háborújának titkolt kívánságával, amely inkább óhajtja a világ földig való lerombolását, mint ennek a békének tartós voltát. Igazságos háború nincs, de van béke, amely igazságtalansága a háborúénál nagyobb, s ilyenkor az ember esztelenül a háborúra vágyakozik. Ma a háború végzetes pusztítást jelentene; a béke valószínűleg kínosabb, de főként radikálisabb romlást helyez kilátásba.

*

Goethe mondja, hogy a szemnek naptermészete van: mert kell, hogy ami a fényt felfogja, maga is fényből legyen. *Wer Gott erkennt, muss selber göttlich sein*. Ez azonban nem a végső szó, amit a szemről mondani lehet és kell. Úgy látszik, a Zohár az a könyv, amely a szemről mindent tud. A szemből kész, befejezett és teljes világ néz a kozmoszra, és vissza önmagára; mert kell, hogy ami a valóság teljes egészét látja, maga is a valóság teljes egésze legyen. Amit látásnak nevezünk a szemben, a világ önfelismerése az emberben, és az ember önfelismerése a világban. Janus, aki befelé és kifelé lát, és a látás nem állítható meg sehol, minden határon túllát, és nemcsak a végtelenbe, hanem a végtelent. A kozmosz nézi az embert, és az ember a kozmoszt, a nézés és a visszanézés a szemben egybeolvad, mert a világ az ember *Gegenwurfja*, mint Böhme mondja, az ember a világ és a világ az ember kivetített mása. A világ mindig rend. A szem is logikai, etikai és esztétikai rendszer, mert látni annyi, mint mérlegelni és értékelni és rendezni és elrakni, és a látás a rendszerben való elhelyezés. A rendszer, amely a szemből lát, minden emberben lát, egyetlen és meg nem ismételhető, mivel a létben minden egyéni. A

rendszer, amit látok, és amely egymásra néz és visszanez, mindenkivel azonos, mivel a létben minden kölcsönös. A végtelen tükör, a tükör a tükörben, az egyik ember a másikban, az egyén a közösben, az ember a világban, és viszont. Mindennek középpontjában a szem, amely lát és mér és összehasonlít a kezdettől fogva levő rendszerrel, amely a lény felépítésének szisztémája, s ezért lénye titkaival, amelyeket feltár, és megnyilatkozásaisaival, amelyeket elrejt, fényével, amelyet a Naptól kap, és amelyet a Napnak nyújt. A rendszer a szemben és a szemből pontosan leolvasható; de sajátságosképpen nem tulajdonságaiból, hanem egy magasabb dimenzióba olvadt és a látás sugarába sűrített fedetlenségből. Teljesen felébredt és kinyílt szem. A hazugság (elhazudott élet) csak a szemből érthető teljesen. A hazugság nem a démoni böszültség jelenléte, hanem a démon valamely okból való elrejtése. Hazudni azért nehéz, mert a szem nem tud elbújni. Ha az ember látni akar, szemét ki kell nyitnia, és ha már a szem kinyílt, minden körülmények között fel kell tárnia azt, amit elrejtett, vagyis megnyílásában megmutatta, hogy szemét lehunyta. Szemünk szerint látunk, és szemünk szerint láthatóak vagyunk, szemünkben levő rendszerünk szerint szemet hunyhatunk, de akkor viszont nem látunk és nem láthatunk. Aki magát elrejt, annak a világból okvetlenül annyival kevesebbet kell látnia, mint amilyen mértékben elrejtőzött. Az elhazudott egzisztencia a világot falsnak kell hogy lássa. Valóság és igazság összefügg, a valóságot csak az igaz ember látja. Igazságnak hívjuk azt a rendszert, amely a valóságot fel tudja ismerni. Aki magát elrejt, az önmagát az igazságból kizárta. Rejtőző szemek, amelyek elbújnak, látásukban megzavarodtak, nem látnak tisztán, és minél inkább hazudik valaki, annál kevesebbet lát.

A szem rendszerben lát: az egyik szem a fegyház rendszerében, a másik a bordély rendszerében, a vásár rendszerében, a gyermekszoba, a statisztika, a kettős könyvelés, a grafikon rendszerében. Hihetetlenül kevés a tiszta szem, mely a tenger és csillagos ég rendszerében lát, és úgy él, mint a fák testvére. Feldúlt rendszerek, élethazugságban megtört fátyolos szemek alig látnak egyebet, mint a pénzt. Valószínűleg a legnyilvánvalóbb tényeket sem látjuk, mert elhazudott egzisztenciánk apriori látásunkat elhomályosítja.

Mi az, ami van? Egybeszótt ember-világ, én-te, egyik a másiknak a szeme, egymásra néz, két rendszer, amely egymásban egymást látja és leméri, és önmagáról az utolsó szóig mindent elmond, minél leplezetlenebből, annál jobban leleplezi a másikat abban, amit önmagáról mond, és abban, amit a másikban lát, és azt, hogy milyen világot hord magában, és eszerint milyen világban él. Amit a szem lát, és amit a szemben látok, azonos.

*

A helyes magatartás minden valószínűség szerint nem a türelmetlen felháborodás azon, hogy a világ a korrupciónak azon a fokán áll, amelyiken áll, hogy ez a korrupció növekvőben van, és az élet igazsága egyre inkább elvész. Helyesen egészen biztosan az viselkedik, aki megrendül, ha látja, hogy a zsidók e sok ezer éves uralma után az igazság legalább nyomokban még mindig itt van; elálmélkodik, hogy azt, aki az igazságért mégis erőfeszítést tesz, s ezzel botrányt provokál, nem irtják ki.

Ez így, ahogy van, kétségtelenül csaknem csoda, és ennek valami egyszerű oka kell legyen. A Kabbala azt tanítja, hogy a világ azért áll még fenn, mert a földön negyven igaz ember él. A *sensus communis*-ből – úgy látszik – az igazság nem iktatható ki. A *sensus communis* tudvalevőleg az emberi lét alapjáról való mindenkiben meglévő tudás és tudat. Ezért a korrupció önmagában nem állhat meg. Annak feltétlenül igazságra kell hivatkoznia. Bármilyen kényelmetlen, az igazság nem tüntethető el. A hinduk azt mondják: *szat* – ami annyit jelent, hogy igaz és van, vagyis csak az van, ami igaz. Amit ma fontosnak tartanak, az élet, nem önérték. Újabban, különösen a Nietzsche óta folyó kísérlet, hogy az élet önmagáról mindent lerázzon, és mint egyetlen érték maradjon, annyira nem sikerült, hogy e pillanatban nincs gondolat, amely véglegesebben megbukott volna.

Azt az embert, aki az úgynevezett világ (történet, konvencionális hazugságrendszer) által akceptált korrupt életet éli, és magát önmaga számára kellemes eszmék védelme alá helyezi, elhazudott életű embernek (pszeudoegzisztensnek) kell tartani. Azért is annak kell tartani, mert nem kivételesen és erőtlenségből, egyszer, hanem folyamatosan hazudik, és életét erre a

permanens hazudozásra építi; de azért is, mert nem tárgyi tény, hanem önmaga lénye felől téveszt meg.

Az egzisztencia és a pseudoegzisztencia létezésben nem egyenértékű. Bármennyire vonakodva, ezt előbb-utóbb valakinek ki kell mondania. A két ember pedig nem egyenértékű egy véglegesen megfogalmazott létben. Ez a lét persze nem az üdv, és nem a túlvilág, és nem az örök élet. Mindezek a vallásos ügyefogyottság naiv szavai. Még az is kérdés, hogy ilyen végleges létezés egyáltalán van-e. A végleges lét lehetősége nyílt, és nyílt marad, éppen ezért sem az igazság, sem a korrupció végső következményei felől semmiféle tudomásunk nincs.

Fennáll a gyanú, hogy

1. e végleges létezés nem egyéb, mint az életben póruljártak fantazmagórikus elégtétele. Az ideálra egy elvetemült hatalom régebben áment mondott, a hiszékenységet nagy ceremóniával és számtalan hazugsággal megszentelte, hogy hatalmát erre alapozva fenntarthassa.

De ugyanakkor fennáll a gyanú, hogy

2. a végleges létezés megtagadására egy másik, újabb elvetemült hatalom telepedett, amely az embert az üdv és a túlvilág és az örök élet tudatáról csak azért kívánja lebeszélni, hogy a földi életből való kilátásától megfossza, kezét az emberre véglegesen rátegye, és fölöttébb gaz hatalmát korlátlanul gyakorolja.

Az egzisztencia és a pseudoegzisztencia létezésben nem egyenértékű. A létezés igazságát tekintve az egzisztencia előnyben van, ami semmi egyebet nem jelent, minthogy ez az előny világi kedvezményekre nem váltható be. E kedvezmények: hír, vagyon, hatalom, stb. Az élet javait tekintve pedig a pseudoegzisztencia van előnyben, ami semmi egyebet nem jelent, minthogy a világi javakhoz lénye igazságának feladása árán jut. Hogy az ember életének igazságtartalma miért áll okvetlenül a világi javak megszerzésének útjában, és a világi javak megszerzéséhez miért kell okvetlenül lénye igazságát feladni, az kétségbevonhatatlanul az emberi lét legizgalmasabb kérdése.

Fel lehet tenni, persze, hogy az igazságtartalmú élet, és az élet javainak megszerzése egymással szembe valamely tévedés következtében került, ez a kettő egymást tulajdonképpen nem zárja ki. Az igazsághoz való hűség és a javak megszerzése végül is egymástól független térben történik. Az egzisztenciális létnek a világi dolgokban nem kell feltétlenül hátrányosnak lenni; a javak megszerzése pedig nemcsak a korrupció számára lehetséges.

Ilyen hiedelem mindenesetre van. Általában azt tartják, hogy valaki minél korruptabb, a javak közül annál többet ér el, és az igazsághoz minél hűségesebb, a javakból annál kevesebbet. Mindez azonban éppen csak hiedelem, semmi több.

Az egzisztens és a pseudoegzisztens ember között azonban tényleges kibékíthetetlen és kölcsönös antagonizmus van. Az igazságban élő ember a korruptat (magatartásáért) megveti és (javaiért) irigyl; a korrupt ember az igazságban élő egzisztenciát (intaktségáért) gyűlöli, és (mert létezésben magasabb rendű) fél tőle. Ami pedig a legfontosabb, hogy a két egzisztencia szembenállását a mindenkori hiteles ember minden időben igazolta, és az, aki a szembenállást tagadja, gyanússá teszi magát, és úgy látszik, csaknem kizárólag önmagát védi, a dolgot el akarja kenni, s ezért nem is jóhiszemű. Az egzisztencia és a pseudoegzisztencia antagonizmusát el kell fogadni.

A végleges létezés valóságának kérdése pedig nyílt marad. A kérdés azonban ezen a ponton sokkal bonyolultabb. Úgy látszik, hogy van ember, aki a nyíltságban áll, és nem dönt; van ember, aki végleges álláspontot foglal el. És úgy látszik, hogy aki nem dönt, a nyíltságban állva és nyíltan maradva a végleges lét lehetőségét függőben tartja. A másik lezárja, és vagy azt mondja: van, vagy azt mondja: nincs.

Ez pedig máris állásfoglalást jelent az egzisztenciában, vagy a pseudoegzisztenciában. Az igazságtartalmú lét minden esetben nyíltságáról, a hazugságtartalmú lét lezártágáról ismerhető fel. Egzisztensnek lenni annyi, mint nyíltnak és fedetlennek lenni, pseudoegzisztensnek pedig annyi, mint rejtőzöttnek és lezártnak maradni. János evangéliuma az igazságot az *alétheia* szóval jelöli meg, amely szó – szemben az elhazudottal és a zárttal és a rejtőzöttel – az igazat és a fedetlent és a nyíltat jelenti.

A végleges létezésről való tudás bizonytalan, a lét maga nyílt, az ember magatartása a létben fedetlen. Ezért a hagyomány a létről azt mondja, hogy nem cél, hanem út (tao, via, veritas, vita).

A végleges (hiteles) létről mindenkinek veleszületett tudomása van. Mindig kétséges, ezért realizálatlan, sőt ez az, amit realizálni kell, sőt, amelynek realizálásától az emberi élet igazsága függ, mert e lét realizáltsága vagy realizálatlansága dönti el, hogy az ember egzisztens (aléthesz, fedetlen, nyílt, igaz), vagy pszeudoegzisztens (lezárt, rejtőzött, önvédelemben él, elhazudott).

A végleges lét objektív, de nem bizonyítható, valószínűleg evidens. Az emberi egzisztencia létértéke az ebbe a megfoghatatlan óceáni világba vetett lényétől függ. Ismételten és hangsúlyozottan, ennek a létnek a túlvilághoz és az örök élethez és az üdvhöz semmi köze. A nyílt létezésen belül élet és túlvilág, élet és üdv között határ és különbség nincs. Életünk mértékei rosszak, ezért rossz a szent mértéke, mert a szent mindössze erényekben, nem pedig létezésben magasabb rendű és kivételes. De mert magasabb rendű és kivételes, nem normális. Márpedig a végleges lét normális, és mindenki számára állandóan nyitva áll. A szentség csak vallás. A vallás megoldása a végleges létre vonatkozólag fals, mert az utolsó ítélet mértékével deus ex machinát alkalmaz és helyez kilátásba, amikor az embert bűnei és jótettei alapján, nem pedig létének súlya szerint méri le. Az erény fontos, de nem elég. A vallás igaz, de kevés. Az igazságot nem ontológiailag rehabilitálja, csupán a legfelsőbb lény akaratának tünteti fel. Az igazság pedig a létezésbe épített és a létezést fenntartó legfőbb valóság. Az igaz élet pedig csak akkor abszolút, ha önmagában minden isteni tekintély nélkül is érinthetetlen, s ha előtte Isten is meghajlik. Amit igaz életnek nevezünk, az a végleges léttel megegyezik, s ezért ennek önértéke van. Azzal a végleges léttel egyezik meg, amely soha nem lehet egyéb, mint bizonytalan. Mivel e lét felől mindenkinek közvetlen és bizonyíthatatlanul evidens tudata van, és mivel felőle mégis mindenki kétségben marad, lehetséges az igazsághoz való hűség és hűtlenség, és az utóbbival járó kitörölhetetlen bűntudat, amely eszeveszetten azzal az alapvető léthazugsággal kénytelen fedezni magát, hogy elhazudott léttartalommal is igaznak mutatkozzék.

Az igazságtól való elhagyatottság letargiájában az ember arra veti magát, ami valódi létének elvesztése után még megmarad. Az öröm az élet javai fölött nem szurrogátum, főként nem a valódi lét szurrogátuma; de a lét igazságának feladása árán szerzett javak semmit sem érnek, mert az igazságban való letargia (kétségbeesés az elhagyatottságban) valódi örömet nem ismer. A javak megvannak, de a bennük való öröm nem tiszta.

*

Tekintve, hogy bennünket ma már nem lel épelméjűnek tekinteni, legalább azt lenne jó tudni mi a véleménye a normális embernek arról, am földön a legutóbbi ötven év alatt történt. Gandhi meghalt. Saint-Exupéryt a németek gépeivel együtt lelőtték. Az egyetlen élő hiteles ember, Albert Schweitzer, miután harminc évvel ezelőtt gondolatait kifejtette, úgy látszik, leghelyesebbnek véli, nem nyilatkozik. Mindenesetre már jóval ezelőtt, de az első világháború óta kétségtelenül, életünk olyan alakot kezd öltetni, amely semmiféle már gyakorolt gondolkozási kategóriával nem értelmezhető. Két világháború zajlott le, vagy egy tucat forradalom, egy sereg nemzetiség függetlenné lett, csaknem ugyanannyi rabszolgasorsra jutott, láttuk, hogy uralkodóházak miképpen dőltek össze, látunk polgárháborúkat és rémuralmokat, és különös, de mindabban, ami történt, a nagyságnak semmiféle még csak árnyalata sem jelentkezett. A legutóbbi ötven év világtörténeti szereplői között egyetlenegy sem volt, akinek ha nevét említik, az ember szeme felvillanna, és a vágy benne felébredne, hogy hozzá hasonlítson. Éspedig nem azért, mert rosszhiszeműek és cinikusak vagyunk, és nem azért, mert a szereplők túlnyomórészt kalandorok és gonosztevők voltak. A történeti események kivétel nélkül mind a morális megítélésen kívül estek, és a szereplők tettei aligha voltak bűncselekményeknek minősíthetők. Nem bűn, valami más történt itt. A nürnbergi perben, amelyben a német fasiszta vezérek fölött ítéleztek, ez a valami világosan megnyilatkozott, de csak kevesen vették észre. A fasiszták elsősorban nem gonosztevők voltak; ez ma már igen jól látszik, ha másból nem is, abból, hogy ilyen lények egyebütt is éppen elegen éltek és élnek, és esetleg még vérlázítóbb tetteket követtek és követnek el. A per után pedig a német fasizmus hatalmi gyakorlata az egész földön elterjedt, annyira, hogy ma már alig-alig van nép és állam, amely a fasizmus által bevezetett hatalmi praxis tanulságai nélkül önmagát fenn tudná tartani. Amelyik pedig nem teszi, száját befogja, és úgy tesz, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Mindazokért a tettekért, amelyekért Hitler vezérkarát

kivégezték, ma – újabb nürnbergi törvényszéknek – meg nem számlálható államfőt és minisztert és tábornokot kellene sürgősen vád alá helyeznie. Ma viszont az ilyen bíróság felállítására nincs lehetőség, hiszen a hitlerizmus közgyakorlattá lett. A szereplőket inkább megmérgezik vagy lepuffantják vagy hátába kést szúrnak, esetleg életüket valamely rendőrség kínzókamrájában végzik, de ha nem is, ilyesmi velük minden pillanatban megtörténhet, és ezt ők nagyon jól tudják. Ezen kívül azonban ma ott tartunk, hogy a nyílt bűncselekmények magasan az általánossá vált szennyes aljasság lemérhetetlen áradata fölött állnak; bizonyos tekintetben egy kirívó gaztett számunkra csaknem megkönnyebbülés, de mindenképpen megkülönböztetett érték, amit az elaljasodottak milliói meg sem tudnak közelíteni. Olyan magatartás és életrend és belátás terjedt el, sőt vált csaknem kizárólagossá, amely a lezajlott ötven év történeti eseményeit nemcsak engedélyezi, hanem azokat magától értetődőként tartja, mint mondják, ez, kérem, történeti szükségszerűség. Persze a múlt század nevezetes elméletei által jól előkészítve (világnézetileg megalapozva), miután megállapítást nyert, hogy az ember természetes kiválasztás útján jött létre, ha egészséges állapot akar lenni, morális gátlásait le kell vetnie, és ha népének vagy osztályának érdekeit hangoztatja, nyugodtan fosztogathat és hazudozhat és öldökölhet, és a humanitás nevében pillanatok alatt több százezer lakosú várost tüntethet el a föld színéről.

Mindez kétségtelenül katasztrófának látszik, de mint ahogy az imént már erről szó esett, oly katasztrófának, amelyben a nagyságnak semmi nyoma, amelyben semmi komolyság, semmi tragikum, semmi vétség, annál inkább infernális atmoszférában való otthonosság, sajátos piszok, amely azzal sem menthető, hogy az ember róla nem tud mert nem is mentegetőzik, hanem olyan életet él amely már majdnem semmi egyéb, mint a humánumnak nyíltan és szándékosan, sőt előre megfontoltan és kihívóan permanens bántalmazása. A bűn fogalma tulajdonképpen elavult; az ember oly erővel él bizalmas közelségben, amelyektől eddig mindig irtózott, és amelyeket elrejtett és tagadott és üldözött; viszont itt ma a tisztátalanságban való jártasság olyan tüneményesen virtuóz fokát érték el, az élettechnika annyira állandósult és olyan általánossá vált, amire eddig példa nem volt.

A húszas évek elején Leo Sesztov az első háború és néhány forradalom tanulságait alapul véve azt állította, hogy a katasztrófa, amely folyamatban van, nem tragikus, hanem botrányos. A botrány természete, mint tudjuk, esztétikai, vagy logikai, pszichológiai, vagy szociológiai értékelés számára nem hozzáférhető. A botrány egészen más. A kategória számunkra teljesen újszerű. Lehet, hogy bizonyos tekintetben egzisztenciális dráma-szerkezet. Minden jel arra vall, hogy ebben a drámai helyzetben egy eddig az emberiség által tiszteletben tartott életrend morzsolódik fel. Azért olyan kimondhatatlanul fájdalmas. A botrány ténye morális vagy művészi, vallásos vagy társadalmi megítélésen kívül áll. Itt marad előttünk mint kolosszális szemérmetlen tény, amellyel nem tudunk mit kezdeni. Pillanatnyilag csak annyit látunk, hogy a botrányhős a hagyományos értékskálával nem mérhető, mert a botrány hőse nem vétkes, hanem szennyes. Ezért hiányzik belőle mindennemű nagyság. A bűnben a nagyság az, hogy megbocsátást vár, és a bűn meg is bocsátható; a botrány szemtelen, és a megbocsátást leköpi. Ez a piszok az, amely a nürnbergi per vádlottjait jellemezte, és ez a hetyke, komisz és ronda hitványság jellemzi az azóta fellépett botrányhősöket, s ehhez képest a közönséges gaztett figyelemreméltó emberi érték. A bűnös megtörik, a pimasz kiölti a nyelvét. Nyugaton a gengszter, keleten a terrorista, akikre mindnyájan egyre veszélyesebben hasonlítani kezdünk. Az első világháború óta életünk mindinkább botránnal szövődik át, vagyis, mondjuk, a világtörténet kezd botrányba fulladni. A katasztrófában semmi szépség, semmi komolyság. A megrázó katarzis teljes hiánya. Viszont annál több benne a rafinált tisztátalan izgalom, amely nem old fel, hanem éppen ellenkezőleg, egyre szövevényesebb lesz, hogy végül a szennygödörben elnyeljen. A világtörténet ebben az alakban, mint botránykrónika, az ember számára ma már minden napra tartogat valamely szégyentelen mocskot. Ezen egyelőre még kellemesen fel lehet habozni, mintha abban a képmutatásban elrejtőzne, hogy ebben az ember tökéletesen ártatlan, még meg lenne védve, vagy ami – különösen a többség számára – elégtétel, hogy íme, itt tartunk, és már a képmutatás is fölösleges. Az életrontó erők okkult és obszcén betörése következtében új idealizmus is keletkezett, ez az elaljasodás apoteózisa, amely két vonásról ismerhető fel

– először: a tisztességes ember a gyenge ember, a tisztesség hipokrizis, a szent az, akinek rossz fogai vannak, és nem tud harapni. Az igazság fantazma. Becsületre hivatkozni arcátlanság.

Minden tisztaság gyanús, ez az az ember, aki szennyest eldugta. Aki a szennytől undorodik, az fanatikus. Játsszunk nyílt kártyával, legyünk trágarak és szégyentelenek. Ha valaki ezen megbotránkozik, az érett az ideggyógyintézetre. Az ember mindig ilyen volt, és a világtörténet cudarság. Ami magasnak látszott, az álnok csalók hazugsága;

– másodsor: hódolat a pimasz és az alattomos és a ripők előtt, irigység, hogy az mer aljas lenni, csodálni azt, aki szemtelenebb, és meghunyászkodni az előtt, aki brutálisabb és elvetemültebb. "A legjobb üzlet az árulás."

Azt tudjuk, hogy ez az emberi létezés alapvető romlottságának következménye. Ennek a romlottságnak megnyilatkozása elsősorban nem a bűncselekmény. A bűn már durva tünet; e pillanatban másodrendű. A bűn nem számít győzelemre. Itt most arról a létrontásról van szó, amely az élet győztése lett, és pedig a legnagyobb nyilvánosság beleegyezésével. A tulajdonképpen botrány lehet, hogy az, ha az élet dicsőségében részesül, aki az életet bemocskolja. A tény, hogy ez megtörténhet, és megtörténik, az a botrány. A korrupció győzelme a lét tisztasága fölött; ez az, ami a lét eredeti koncepciójában nem volt meg, s ez az, ami teljesen emberi mű. Minden valószínűség szerint ez a Jézus-per valódi értelme. Az istenember nem azért élt, hogy a bűnt eltüntesse, hanem hogy a létrontás ellen való védelemre bennünket megtanítsa. Minden szentkönyv ezt teszi. A korrump létben az elviselhetetlen a szenny feltétlen és prepotens hatalma a tisztaság felett. Ami pedig ma történik: az életben való győzelemhez az út már szinte kizárólagosan a tudatos létrontás. Botrány, hogy az élet azoknak a zsákmánya, akik azt bepiszkolják. A világtörténet válasz nélkül maradt kérdése, hogy ezt az ember miképpen bírja ki, és mire képes csak azért, hogy e kérdésben a válaszadás elől kitérjen. Az Evangélium azt mondja, hogy a bűn nem feltétlen létrontás; Jézus a bűnösöket magához eresztette, és beszélt velük. A büntetőtörvénykönyv merőben a társadalom fegyelmi szabályzata, és a korrump lét tényét meg sem érinti. Jézus utcalányokkal és vámszedőkkel barátkozott. Messze túl a *sabbat* és a ne paráználkodj törvényein valami újat kellett itt megfogalmazni, azt, hogy az ember életét nem akkor nyeri meg, ha a törvényt megtartja, hanem ha semmi szennyet nem érint. Ha nem él botrányban. Ha az ember a létrontást elkerüli, ki tudja, talán a bűn teljesen eltűnik. Az Édenkert és a Paradicsom és az Aranykor idillje az ember valódi létének ősképe, és az idillt a bűn megsebz, de a seb a bűnbánat szenvedésében meggyógyul. Az ember valódi és eredeti ösztöne, amit magával hozott, hogy a földet végleges otthonává tegye; a botrány az, amely az életet feldúlja, a botrány, a ricsaj és a fajtalanlás és a felfordulás, az álnokság és a ripökség, a terror és a deportálás és a koncentrációs tábor. Ha az idillt beszennyezik és aláássák és leköpdösik, és ha mindez permanens magatartássá válik, és ha ez a magatartás az élet értékeihez vezető egyetlen biztos módszerré válik, és ha a lét bemocskolása és a titkos erővel való sötét szövetség nélkül még a mindennapi kenyér is kétségessé válik, akkor ez a botrány. Lehet állandóan botrányban élni, obszcén hatalmaktól beszennyezve, de ebben az esetben az idill megvalósulásának lehetősége megszűnt, és a létrontó erők felszabadulása következtében a fundamentális emberi életrendről való tudat eltűnt. A szentkönyv gyökeres elintézését javasol. Azt mondja, hogy a korrump életben való győzelemmel nem szabad törődni. Ne akarj hatalmat, hírt, vagyont. Ha tiszta kívánsz maradni, mondd le. Ha valaki győzni akar, abból csak botrány lesz. A tiszta élet szenved és összetörik, hát szenvedjen és törjön össze, még mindig sokkal jobb, mint elaljasodni. Az ember tiszta marad. Hol? A paradicsomban, vagyis a lényeges létezésben, ahogy a szentkönyv mondja, az üdvben. Ez az életben való bukás. Ez a tragikum. De ha valaki fordítva csinálja, és üdvét áldozza fel az életben való győzelemnek, az a botrány.

A nehézség persze, hogy azokhoz, akiknek ezekre a gondolatokra szükségük lenne, ilyesmi el sem jut. Igen sok értelmes ember él, és ezek aránylag igen sok olyan értelmes könyvet írnak, amelyek a fontos pontokban megegyeznek. De a hatalmasok, úgy látszik, nem olvasnak jó könyveket, s így az egész olyanok előtt hangzik el, akik ezt amúgy is tudják. Nincs mód arra, hogy az érdekelteket valamely igazsággal szembesíteni lehessen? Vagy esetleg e világtörténeti katasztrófa örvényében számukra a felelősség lehetőségének kizárt dolog, és ha csak egy pillanatig is másra gondolnak, mint bőszült rögeszméjükre, megszédülnek, és nem tudnák folytatni?

X. Leo pápáról mondják, hogy amikor a Péter-fillérekkel telt pénzeszsákokat a kincstárba hordták, a zsákokat megsimogatta, és így szólt: Jól jövedelmez nekünk ez a Krisztusról szóló

legenda. Ez a botrány. Ez az ájtatos cinizmus, amely a modern hatalmasokat jellemzi, akiknek a szociális igazság ideája olyan jól jövedelmez. Persze a pápa magatartása a modernnekhez képest kicsit bohém, mint ahogy Cromwell vagy Calvin vagy Robespierre magatartása kamaszosabb, mint a maiaké, akik kedvüket lelik abban, hogy aki tegnap még barátjuk volt, azt ma elfogassák, szájába ürüléket tömjenek és az arcába vizejjenek. Az ember elképzelhetetlenül szenved. Szenvet, amiért nem tud tiszta lenni. Gyáva ahhoz, hogy valódi életet tudjon élni. Hitvány és aljas kétségbeesés, nem tragédia. Ez a botrány.

*

A legutóbbi ötven év alatt a föld különböző helyein részlegesen többször megismétlődött az az esemény, amely most emberiség-arányokban észlelhető. A történetet végzetes irányba vezetik, a holtbiztos katasztrófa bekövetkezéséről azonban sajátságos bénultságban, valamely konok és hibbant, nyilvánvalóan tökéletesen alaptalan reménység (világnézet) befolyása alatt nem képesek tudomást szerezni. A katasztrófa egy bizonyos időpontig elkerülhető lett volna. A lehetőséget elmulasztották, de a megoldásra még mindig nyílt alkalom. Azt is elmulasztották, viszont néhány lehetőség megmaradt. Végül az összeomlás elkövetkezett. Nietzsche mondja, hogy az ember életét az elintézetlen kérdések teszik tönkre. Az emberiség életében a katasztrófákat az elintézetlen kérdések idézik. Az első világháborúban a cári és a német császári uralom és a Habsburg monarchia esetében ragyogó paradigmákat láthattunk. A háború után a békekötések alig intéztek el valamit, ellenben egy sereg újabb elintézetlen kérdést teremtettek, s ezeknek következménye csak újabb háború lehetett. A második világháború végével pedig kivétel nélkül minden kérdés függőben maradt, és most két világháború elintézetlen kérdései várják a megoldást mindezekig, és előreláthatólag hiába. Az elintézetlenségek annyira felhalmozódtak, hogy, úgy látszik, rendet csak tabula rasa teremthet. Erre várunk? Mert arról az étoszról, amely türelemmel és lélekjelenléttel a tisztázást napról-napra tartó szívós munkával végre tudná hajtani, eleve mindenki lemondott. Ilyen erős emberünk nincs. Kihegyezett helyzetben élünk, miután a dolgok arra, hogy saját következményeiket önmaguk automatikusan levonják, régen megérték, és mintha már semmire se kellene várni, hogy egy végső (minden jel arra vall, hogy cseppet sem kedvező) esemény bekövetkezzék. Az utolsó pillanatig azonban egyetlen lehetőség mindig van.

Bizonytalan távlatú, de kétségtelenül veszélyt jelentő események halmozódásának egyre növekvő feszültségében élünk. A dolgoknak visszavonhatatlan végkifejlése felé tartó fenyegető sűrűsödése olyan nyugtalansággal tölt el, amely a legrosszabbat sejteti. Az emberiség nagy része ebben a napról-napra kevésbé elviselhető feszültségben egyensúlyát – elvesztett normális életének pótlására – csak kétségbeesett narkotikumokkal képes helyreállítani, és valódi élet helyett kábulatban él. Semmiről sem akar tudni, csak még egy pohár ginről (vodkáról). A történeti korszakok egészségének mértéke nagyobbára a szexus; amilyen mértékben a normális életre való lehetőség megszűnik, a szexualitás fokozódik. Az idegek izzására semmi sem jellemzőbb, mint a kicsapongás. A szexus jósolni tud. Számtalan jelenség a föld minden pontján kétségtelen jele annak, hogy a lehetőség a végső eseményre (Proust: *Sodorna és Gomorra*) a küszöbön áll.

Valéry azt állítja, hogy bármi történjék is, az élet megy tovább. Tény, hogy az élő víz, bármilyen módon fertőzzék is, igen rövid idő alatt a mérgeket semlegesíti, és önmagától megtisztul. Tény, hogy az élet, mint az élő víz, minden szennyet elemészt; az életnek nincs szüksége fertőtlenítésre. Nem kell megmosni, önmaga mossza magát. Az élet, ez a szent szűz, aki minden ocsmányt arannyá változtat. Az ember bármilyen összetörten és mocskosan tér meg este, mintha az éjszaka sötéttségében belőle a szennyet valamely fehér hatalom kimosná, reggelre az élet benne olyan lehet, mint a kristály. Ez az élet miráculuma.

Az ember nem tudja, kinek köszönje meg, hogy ebből nem részt kapott, hanem megkapta az egészséget. De úgy látszik, mintha az élet vize itt, ma, e megújulási képességéből vesztett volna, és a szenny egyre gyűlik, salak, amely bennünk lerakódik, és bennünk az a félelmetes szorongás támad, hogy mi lesz, ha így folytatódik, és elérkezünk a pontra, amikor nincs tovább. A jóvátételre az összes lehetőséget kihagyják, csupán felszínes és pillanatnyi kompromisszum

közepette élünk, elintézéseinkben, amelyekben senki sem bíz, s az egésznek csak annyi jelentősége van, hogy egy napot nyertünk, esetleg csak egy órát, talán csak öt percet, de az se tiszta többé.

A helyzetet hatalmi törekvésekkel magyarázzák, de ez rossz. Már a magyarázat a megoldás elől való kitérés. A dolgokat nem fogalmazzák meg, éppen ezért a következményeket nem képesek levonni. Megvárják, amíg a dolgok maguk fogalmazzák meg magukat, és kész helyzet elé állítanak. Amíg a következmények önmagukat vonják le. De ha az ember az elintézést elodázza, a dolgok a végső pillanatban meglazulnak, és elkezdenek zuhanni. Most már késő. A legutóbbi ötven év alatt néhány ilyen lokális eseménynek tanúi voltunk; most ez az egész fenyvegeti.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a végső eseménynek már tulajdonképpen be kellett volna következnie, mindig eltelik bizonyos idő, s ezalatt az idő alatt legalább egyetlen lehetőség még nyílt marad. Ez a bizonyos türelmi időszak, amit a közelmúltból szintén ismerünk. Pillanatnyilag ebben az időben élünk, eléggé reszketve, tudjuk, hogy az óra, amelyben az eseménynek be kellett volna következnie, már elmúlt, az esemény még nem teljesült, és mi fogvacogva várakozunk.

Persze ebben a várakozásban évezredekig lehet élni. És vannak, akik azt jósolják, ha a nyílt összeütközést a szélsőségek között, amely talán gyors pusztulást jelentene, sikerül elkerülni, akkor ez a nagyon lassú folytonos mulasztásokból álló időszak következik, amelynek egyetlen feladata az állagmegóvás lesz. Az egész földön minden állam szélsőségesen a maga konzervatívizmusába zárkózik, az elhatározást egyik napról a másikra tolják, és mindig halasztanak, mindig kompromisszum, lehetőleg érvénye ne legyen több, mint néhány óra közben az ember tovább feszül és szorong, feje fölött a felgyülemlett mulasztásokkal, a nyugtalanság egyre nő, de ez egyre fojtottabb, nagy nyomás alatt tartott izgalom, mert a dolgok a katasztrófára megértek, de mindig van egyetlen lehetőség, és semmit sem elintézni, csak kitérni. Milliós hadseregek száz évekig fognak egymással szemben állni, szigorú készenlétben, tüzelési parancsra várva, de egyetlen puskát sem fognak elsütni, és a felek hol tárgyalnak, hol a tárgyalást megszakítják, néha elmennek egy évi szabadságra, és az értekezletet elnapolják. Mindig csak annyit, hogy a dolgok ne zuhanjanak a fejükre, de ebben elképzelhetetlen virtuóz tudás rejlik, csak lassan, egészen lassan, csak nem dönten, csak nem a dolgok szemébe nézni, csak nem határozni, csak semmi nyíltság, semmi konzekvenciát nem levonni, mulasztani és tologatni és halogatni, a világért semmit nem megoldani, bizonytalanságban és kétségek között maradni, bármibe kerül, az egyetlen lehetőség felé az utat nyitva tartani.

*

Azt a teóriát kidolgozni, amely a korrupciót (a korszak démoni hatalmát) felméri, felfedi és átvilágítja, az erőket a mindenkorai humánusra való tekintettel organizálja, és így nemcsak személyes védelmet nyújt, és nemcsak az éberséget tartja fenn, hanem reményt nyújt arra, hogy a korrupciómentes létezés helyreállítható.

Tartalom ————— Következő